

Oekraïne Rusland en EU

Gijs Gilbers, s4479688

Bachelor thesis Sociale Geografie, Planologie &
Milieu

Radboud Universiteit Nijmegen

Juni, 2020

**Radboud
University
Nijmegen**

Titelpagina

Student: Gijs Gilbers, s4479688

Bachelorthesis Sociale Geografie, Planologie en Mileu

Radboud Universiteit Nijmegen

Juni, 2020

Begeleider: Dr. O. T. Kramsch

Aantal woorden: 17250

Voorwoord

Hierbij presenteer ik mijn bachelorthesis. Het heeft even geduurd voordat deze thesis af was, maar ik ben tevreden met het resultaat. Deze thesis gaat over de relatie tussen de EU en Rusland en ik heb deze relatie via *critical politics* proberen te analyseren. Om op deze manier te kijken als Europeaan heeft mijn ogen geopend. Hoe meer ik over de kritiek op Europa las, hoe meer ik de kritische blikken kan waarderen.

Ik wil daarvoor ook mijn begeleider O.T. Kramsch bedanken. Ondanks de af en toe gebrekkige communicatie en gemiste deadlines van mijn kant bleef hij altijd bereid om mij te helpen en bleef hij mijn perspectief ter discussie stellen.

Gijs Gilbers, Nijmegen, juni 2020

Samenvatting

Deze thesis heeft getracht om met een kritische blik te kijken naar de EU. Na de laatste grote uitbreiding grensde de EU aan Oost-Europa. Om deze grenzen te beschermen wil de EU stabiele buurlanden en is hiervoor het ENP-beleid opgericht. Tegelijkertijd komt de EU hiermee in voorheen Russisch gebied. Hierdoor worden landen die in Oost-Europa liggen gedwongen om keuzes te maken.

De EU heeft zich in dit proces van uitbreidingen zichzelf als Europa neergezet, maar gaat hieraan voorbij aan het feit dat er nog andere landen aanwezig zijn op het Europese continent die niet dezelfde waarden delen. Eén van die landen is Rusland, alhoewel Rusland sinds de val van Sovjet-Unie op zoek is naar manieren om weer mee te spelen op het wereldtoneel. In deze thesis is er een link gelegd met de Russische historie en het huidige buitenlandbeleid. In de jaren '90 accepteert Rusland de Westerse waarden. Vanwege de zwakke economie mislukt dit plan echter volledig en vanaf dat moment vervalt Rusland weer in het historische perspectief als Europese *'Other'*. Deze identiteit heeft Rusland eeuwen lang gehad en het blijft zich afzetten tegen bijna alles wat uit het Westen komt. Naast het afzetten van het Westen, speelt ook Poetin een grote rol in de Russische identiteit. Poetin heeft met zijn buitenlandbeleid de Russen weer op wereldtoneel gekregen en vooral ook weer controle in Oost-Europa.

Deze controle in Oost-Europa heeft geleid tot veel conflicten in datzelfde gebied. Rusland ziet de inmenging van de EU in Oost-Europa als een bedreiging voor de Russische staat. Nadat Georgië zich richting het Westen beweegt, grijpt Rusland in met een militaire interventie. Door deze interventie is het niet mogelijk voor Georgië om zich op een Westerse manier te ontwikkelen. Georgië is echter het begin van nog meer conflicten in Oost-Europa en vooral in Oekraïne gaat het mis.

Oekraïne wil in 2014 een handelsovereenkomst met de EU ondertekenen, maar onder Russische druk weigert de president de deal te tekenen. Als reactie hierop breken er demonstraties in Oekraïne en wordt de president verjaagd. Rusland ziet dit als ongrondwettige daad en besluit de Russische burgers te beschermen. Hierop annexeert Rusland het Krim gebied en ondersteunt het de rebellegebieden in Oekraïne. De EU en Rusland zijn elkaar tegengekomen in het grensland Oekraïne.

Uit de literatuurstudie die voor deze thesis is gedaan komt naar voren dat de EU inderdaad vooral zijn eigen waarden belangrijk vindt en vooral die waarden wil verspreiden. Dit is geen universele manier maar vooral hervormingen opleggen. Door geen oog te hebben voor *'Other'* Europa heeft de EU zichzelf in de vingers gesneden en de spanning met Rusland onnodig hoog laten oplopen.

Deze thesis raadt dan ook aan dat Rusland en de EU stoppen met het sanctioneren en dreigen over en weer. Dit kan door de waarden die de EU wil uitstralen ook zelf serieus te nemen en de dialoog te willen aangaan met Rusland. Gebaseerd op de historie moet de EU instaat zijn Rusland meer te bieden dan hervormingen die vanuit de EU worden opgelegd.

Inhoudsopgave

1. Introductie	1
1.1 Framework	1
1.2 Onderzoeksdoel.....	4
1.3 Vraagstelling	4
1.4 Onderzoek Relevantie	5
1.5 Thesisopzet.....	5
1.6 Conceptuele Model	6
2. Theoretisch Kader.....	7
2.1 Introductie.....	7
2.2 Power.....	8
2.3 Europeanisatie.....	9
2.4 Critical Geopolitics.....	10
2.5 Identiteit	11
2.6 Postcolonial-Theory.....	12
3. Methodologie	15
3.1 Introductie.....	15
3.2 Onderzoeksstrategie	15
3.3 Data verwerking	15
4. European Neighbourhood Policy.....	17
4.1 Introductie.....	17
4.2 Europese identiteit.....	18
4.3 European Neighbourhood Policy Discussie Sinds Oprichting.....	20
4.4 Hernieuwing ENP En Ontwikkeling Eastern Partnership.....	22
4.5 Deelconclusie.....	23
6 Rusland	24
6.1 Introductie.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
6.2 Russische identiteit.....	25
6.3 Buitenlandbeleid	27
6.4 Deelconclusie.....	29
7. Casus: Oekraïne	30
7.1 Introductie.....	30
7.2 Oekraïense Identiteit.....	33
7.3 Russische Invloed	30

7.4 Europese Invloed.....	32
7.5 Oekraïne zelf.....	Fout! Bladwijzer niet gedefinieerd.
8. Relatie Rusland-EU	36
8.1 Introductie.....	36
8.2 Normative Power of Civilizing Power	36
8.3 Conflict-relatie.....	37
8.4 Afhankelijke Relatie Door Gas en Geld.....	41
9. Conclusie	44
10. Literatuurlijst	47

1. Introductie

1.1 Framework

De val van de Sovjet-Unie in 1991 betekende het einde van de Koude Oorlog. De muur die Europa in het kapitalistische Westen en het communistische Oosten opdeelde werd afgebroken en werd door de Oost-Europese landen gezien als de 'Terugkeer naar Europa'. In een artikel in de Volkskrant (Havel, 1998) stelt de Tsjechische president Václav Havel dat West-Europa zich ondertussen heeft kunnen ontwikkelen tot een politiek stabiel en economisch welvarend organisatie, de Europese Unie. In Oost-Europa en Centraal-Europa wordt in de jaren '90 de Europese Unie dan ook als erg aantrekkelijk beschouwd en willen ze graag bij West-Europa aansluiten.

In 2004 beantwoordt de EU de oproep van de Tsjechische president. Er werden 8 lidstaten uit Centraal-Europa toegelaten tot de EU. Deze landen waren vroeger onderdeel van de Sovjet-Unie geweest, maar zijn na een lang proces van politieke hervormingen toegelaten tot de EU. Dat deze landen wilde 'terugkeren naar Europa' kwam de EU goed uit, maar zorgde wel voor dat de grenzen van de EU steeds meer richting Rusland gingen. De EU wilde echter wel stabiliteit aan haar grenzen en heeft hiervoor het Europese Neighbourhood Policy ontwikkeld. Het ENP-beleid is ontwikkeld in 2004 als reactie op de laatste grote uitbreiding van de Europese Unie. Met de komst van de nieuwe lidstaten betekende dat namelijk dat er ook nieuwe buuren aan de randen van de Europese Unie kwamen (COM 373 final, 2004). De nieuwe buurlanden waren vroeger onderdeel van de Sovjet-Unie of bevinden zich bij de Middellandse-zee. Het is de bedoeling dat voor elk partnerland een op maat gemaakte strategie wordt opgesteld, verschillend van een bilateraal verdrag tot verregaande coöperatie (Whitman, Wolff, 2010). De deelnemende landen zijn Oekraïne, Moldavië, Wit-Rusland, Georgië, Armenië, Azerbeidzjan, Libanon, Jordanië, Israël, de Palestijnse Autoriteit en Syrië, Marokko, Tunesië, Egypte, Algerije en Libië (Europa Nu, z.d.). Later volgde nog het meer gespecificeerde Eastern Partnership met de voormalig Sovjetrepublieken Wit-Rusland, Oekraïne, Georgië, Moldavië, Armenië en Azerbeidzjan (Europa Nu, z.d.).

Het doel van het ENP is het laten meedelen van buurlanden in de welvaart, stabiliteit en veiligheid die lidstaten van de EU ook genieten. Het biedt de buurlanden de kans om deel te nemen aan economische activiteiten van de Europese Unie. De buurlanden worden aangemoedigd om Europese normen en waarden op het gebied van recht, economie, mensenrechten en veiligheid te ontwikkelen (COM 373 final, 2004). Met andere woorden:

“The ENP has the objective to contribute to internal transformation and to further the process of ‘Europeanisation’. Europeanisation is explained by the EU as a normative process of sharing European values made concrete through policies of conditionality and socialisation of neighbouring states (Boedeltje & Van Houtum, 2011)

De uitbreiding verlegde de grenzen van de Europese Unie tot aan Oekraïne, dat zich nu tussen Rusland en de Europese Unie in bevindt. Het is het grootste aangrenzende buurland van de EU en de gasleiding tussen Rusland en de EU loopt door Oekraïne. Na de val van de Sovjet-Unie bleek dat er al een verschil bestond tussen het Europees georiënteerde West-Oekraïne en het Russisch georiënteerde Oost-Oekraïne. In 2004 startte Oekraïne met deelname aan het ENP, maar tegelijkertijd nam hiermee de politieke instabiliteit toe (Jansen, 2016).

De EU is echter niet de enige die haar invloed wil vergroten in Oost-Europa. Rusland en Oekraïne maakten vroeger deel uit van de Sovjet-Unie en na de val van de Sovjet-Unie heeft Rusland nog veel invloed op de landen in Oost-Europa. Rusland ziet zichzelf hierin als ‘Other’. Het is namelijk wel een Europees land, maar het heeft een hele andere cultuur dan de EU (Kramsch, 2011). Het voelt zich dan ook niet prettig bij het idee dat West-Europa steeds dichterbij de Russische grens komt. Gezien de historische geschiedenis ziet Rusland Oost-Europa als haar achtertuin. Deze spanningen tussen de EU en Rusland zijn steeds verder opgelopen en leidde in Oekraïne tot een escalatie.

In 2012 zou het associatieverdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne ingaan. Echter probeerde de Europese Unie via dit verdrag ook invloed uit te oefenen op de Oekraïense rechtsstaat en hierdoor weigerde de pro-Russische president Janoekovitsj het verdrag te ondertekenen (Europa Nu, z.d.). Dit leidde tot protesten op het Maidanplein van pro-Europese Oekraïners, de regeringstroepen grepen hier met veel geweld in en het gevolg was honderd burgerslachtoffers (RFL/RL, 21-11-2018). Dit leidde tot een burgeroorlog tussen het westen en het zuidoosten van Oekraïne. Rusland koos de kant van de rebellen en annexeerde het Oekraïense schiereiland de Krim en stuurde ook militair materieel en personeel. Dieptepunt voor de EU was het moment waarop Oekraïense rebellen passagiersvliegtuig MH17 uit de lucht schoten. Dit zette de al verslechterde verhouding tussen de EU en Rusland nog verder op scherp. In 2015 werd door de rebellen, Oekraïne, Frankrijk, Rusland, Duitsland vrede gesloten en kwam er onder de nieuwe pro-Europese regering van de nieuwe

president Porosjenko en werd in 2017 het volledige associatieverdrag geratificeerd (Europa Nu, z.d.), maar het broeit nog steeds tussen Rusland en Europa.

Rusland en de EU hebben een relatie die voor het Oekraïne conflict al onder spanning stond, maar alle gebeurtenissen in Oekraïne hebben de verhoudingen laten escaleren en zichtbaar gemaakt. Waarbij Rusland en de EU allebei op hun grenzen zijn gestuit. Dat deze grens in Oekraïne ligt kan haast geen toeval zijn. Oekraïne betekent namelijk 'grensland' en die naam kan letterlijk worden genomen. Vroeger lag het gebied ingeklemd tussen Moskovië, Polen en een gebied dat beheerst werd door de Tartaren en tegenwoordig ligt op de grens van het Orthodox-christelijk Rusland en het verlichte Westen (Junge, 2016). Gezien de conflicten die dit het afgelopen decennium heeft veroorzaakt is het van belang om kritisch alle actoren te analyseren.

1.2 Onderzoeksdoel

Het doel van dit onderzoek is het beschrijven van de manieren waarop zowel de EU als Rusland invloed uitoefent in Oost-Europa aan de hand van hun buitenlandbeleid en geopolitieke beleid. Hierbij wordt vooral kritisch gekeken naar de European Neighbourhood Policy van de EU, hoe dat de relatie met Rusland beïnvloed en op welk wereldbeeld dit beleid is gebaseerd. Maar er wordt ook gekeken naar hoe Rusland tegen de EU en Oekraïne aankijkt.

Aan het eind van dit onderzoek moet er verklaard kunnen worden waarom zulk beleid kan leiden tot uiteindelijk de escalatie van geweld in Oekraïne, maar ook hoe dit in de toekomst wellicht voorkomen kan worden.

1.3 Vraagstelling

Om het onderzoeksdoel te halen wordt er gewerkt met een hoofdvraag en met deelvragen.

Hoofdvraag:

- Dragen de *European Neighbourhood Policy* en de energieveiligheid bij aan de toenemende geopolitieke spanningen tussen Rusland en de EU en leidt dat tot gewelddadige situaties zoals in Oekraïne?

Deelvragen:

- Waarvoor dient het ENP?
 - Draagt ENP bij aan neo-imperialisme?
 - Wat is de invloed van ENP op de veiligheid in Oekraïne?
- Wat is energieveiligheid?
 - Draagt energieveiligheid bij aan de toenemende geopolitieke spanningen tussen Rusland, Oekraïne en de EU?
- Wat is het Russische beleid en hoe leidt dat tot spanningen met de EU?
 - Hoe kijkt Rusland tegen de EU aan?
 - Hoe kijkt Rusland tegen Oekraïne aan?

1.4 Onderzoek Relevantie

De universele waarden die de EU probeert te verspreiden via ENP staan onder druk. Met de uitbreiding van de EU naar het Oost-Europa stuit de EU op de grens van haar uitbreiding en ontmoet het een ander machtsblok in de vorm van Rusland.

Rusland wordt in de EU vaak weggezet als agressor en een land dat veel problemen veroorzaakt, maar misschien ligt het ook wel aan de EU met haar grenzeloze uitbreidingsdrang. Is het de ENP die Rusland in een hoek drukt en de reactie daarmee uitlokt?

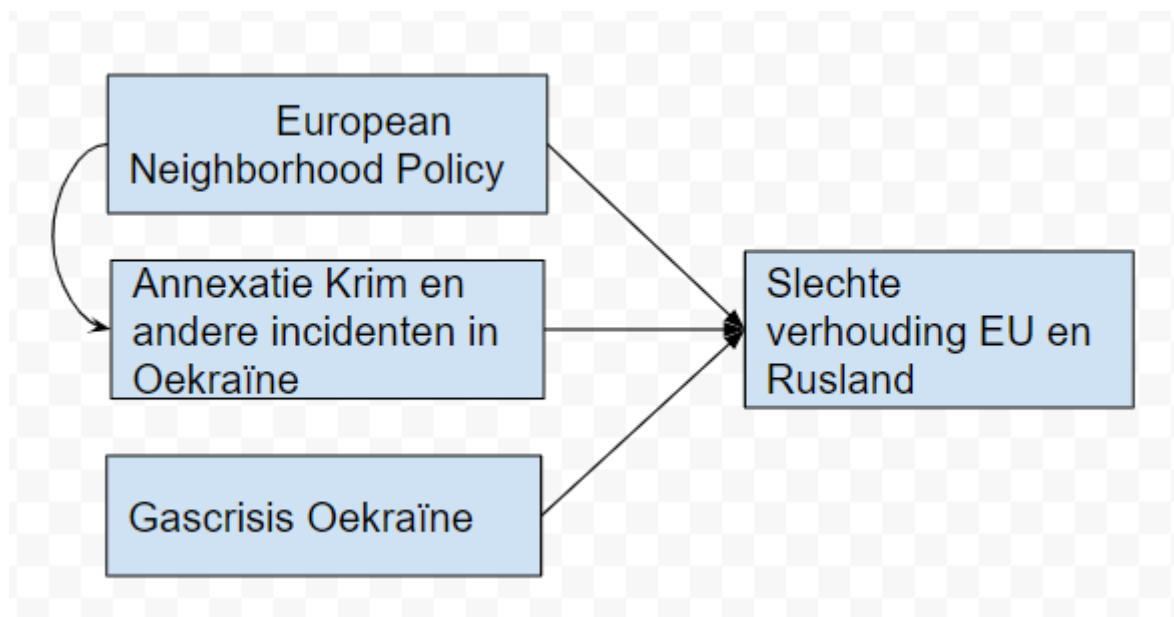
Veel academici hebben zich met dit vraagstuk beziggehouden en de meningen over het beleid lopen sterk uiteen en leiden tot veel discussie. Deze thesis zal deze discussie uiteenzetten en daarbij ook de koppeling maken naar het beleid van Rusland. Uiteindelijk moet de lezer een beeld krijgen van beide machtsblokken en afstappen van het traditionele beeld van een goede EU en een slecht Rusland.

1.5 Thesisopzet

In het volgende hoofdstuk zullen alle belangrijke begrippen en theorieën worden besproken en bediscussieerd. Zo is het belangrijk om te weten wat voor soort power de EU gebruikt, maar ook hoe er met een kritische blik naar die power kan worden gekeken. In hoofdstuk drie zal worden toegelicht hoe deze concepten en theorieën zullen worden gebruikt voor onderzoek. Hoofdstuk vier en vijf zullen beide perspectieven van zowel de EU als Rusland te beschrijven. Op basis van historische context zal een huidige discoursen zullen beide machtsblokken een identiteit worden uiteengezet en op basis daarvan zal het buitenlandbeleid worden verklaard. Tot slot wordt in hoofdstuk 6 alle opgedane kennis toegepast op de casus van Oekraïne, waarna in hoofdstuk 8 de relatie tussen de EU en Rusland wordt beschreven.

1.6 Conceptuele Model

Een conceptueel model wordt gebruikt om ingewikkelde relaties op een simplistische manier weer te geven. In figuur 1 is het conceptuele van deze thesis weergegeven.

Figuur 1 Conceptuele model

In dit model wordt geprobeerd om de slechte verhoudingen te verklaren. Zo wordt verwacht dat het ENP, de schermutselingen en de gascrisis de slechte verhoudingen kan verklaren. Daarnaast heeft het ENP ook nog invloed gehad op burgeroorlog in Oekraïne.

2. Theoretisch Kader

2.1 Introductie

Om een goed beeld te krijgen van de situatie in Oekraïne zijn er verschillende theorieën en concepten die behulpzaam zijn. Het is belangrijk om een context te creëren waarin duidelijk wordt door welk discours de Europese Unie en Rusland wordt geleid. De volgende concepten zullen dan ook in dit hoofdstuk naar voren komen: Structure, Power, Europeanisatie, *critical politics*, identiteit en *postcolonial-theory* /neo-imperialisme.

2.2 Structure of agency

Om te beginnen is het belangrijk om te weten of er sprake is van een *structure of agency*. Deze termen worden gebruikt voor het verklaren van gedrag en zijn tot op de dag van vandaag onderwerp van het debat.

Allereerst is daar *Structure*. Wanneer er met *Structure* gedrag wordt verklaard dan houdt dat in dat het gedrag niet gevoelig is voor menselijke keuzevrijheid. Het gedrag van de mens kan dan worden verklaard door de instituten en de cultuur waarin hij opgegroeid en/of leeft (Sewell Jr, 1992). Tegenover *Structure* staat *agency*. *agency* gaat ervan uit dat het gedrag van mensen kan worden verklaard door de menselijke keuzevrijheid (James, 2011).

In beide artikelen worden *Structure* en *Agency* een dichotomie genoemd, wat inhoudt dat de één de ander uitsluit. Die situatie is niet mogelijk, want dat zou betekenen dat alles in in *Structure* al bepaald is. James (2011) haalt hierbij het concept van *habitus* naar voren. *Habitus* is door Bordieu bedacht en probeert om het *Structure* en *Agency* aan elkaar te koppelen. Bordieu stelt met *habitus* dat de sociale wereld zoals wij die kennen worden bepaald door sociaal-historische structures en hoe dat bijdraagt aan de keuzes die leiders vandaag de dag maken.

'...when habitus encounters a social world of which it is the product, it finds itself "as a fish in water", it does not feel the weight of water and takes the world about itself for granted'
(James, 2011, p. 2).

De quote van Bordieu die James aanhaalt legt ook de problemen van de Rusland en de EU bloot. Het zijn beide vissen in hun eigen vijver, maar nu worden die vissen samengevoegd maar ze zwemmen in de nieuwe vijver met hun eigen perceptie over hoe de vijver eruit moet zien.

2.2 Power

De situatie die in Oost-Europa is ontstaan draait vooral om macht. Zowel de Europese Unie als Rusland wil Oekraïne graag in hun invloedssfeer trekken. Power laat zich het best omschrijven als:

“the ability to effect the outcomes you want and, if necessary, to change the behavior of others to make this happen (Gray, 2011, p. V).”

Een land of instituut met veel power is dus in staat om het gedrag van andere landen te beïnvloeden om ze een positief resultaat voor zichzelf te halen. Power kan op twee verschillende manieren worden uitgevoerd. Er bestaat namelijk soft-power en hard-power. Soft-power probeert het land te verleiden om verandering door te voeren doormiddel van het verspreiden de dominante cultuur. Terwijl hard-power verandering probeert te bereiken door middel van militaire ingrepen of economische restricties (Gray, 2011). Het beleid van Europa is om door middel van welvaart aangrenzende landen er toe aan te zetten om Europese cultuur over te nemen. Rusland probeert wel soft-power uit te oefenen, maar maakt ook gebruik van militaire middelen om haar doel te behalen.

Twee voorbeelden voor soft power zijn *normative power* en *civilizing power*. In de literatuur is veel discussie over het type power wat de EU is. De definities van beide soorten liggen dicht bij elkaar, maar Bicchi (2006) onderscheidt ze op de volgende manier:

“Is the EU a ‘normative power’, promoting universal norms, or is it a ‘civilizing power’, projecting its own understanding of norms on to the rest of the world (Bicchi, 2006 p. 287)?”

De discussie over wat voor soort power de EU is nog altijd relevant. De EU ziet zichzelf namelijk als *normative power*. Kramsch & Hooper bevestigen dit beeld (2007) in hun artikel:

“[...]Europe’s self-positioning as the globe’s guardian of human rights, democracy and the rule of law, and the apparently innocuous language of ‘the European social model’, ‘subsidiarity’, ‘commitology’, ‘intergovernmentalism’, ‘the four freedoms’, and so forth[...] (Hooper & Kramsch, 2007, p. 527)”

Rusland stelt echter dat de EU geen universele normen projecteert, maar Westerse normen. Rusland wijst dan ook de claims van de EU dat haar rechten universeel zijn af en vindt dat geen enkele instantie over een andere instantie of staat kan zeggen dat zij inferieur of minderwaardig is aan haar eigen cultuur (Neumann, 1993). Indirect zegt Rusland dat de EU hiermee een *civilizing power* is.

Haukkala (2008) en Hooper en Kramsch (2007) concluderen allebei dat de EU wordt gezien als een *normative power* en daarmee een soft power is. De EU probeert haar invloedssfeer dus uit te breiden

door landen te verleiden om de Europese cultuur over te nemen en het land naar Westerse maatstaven inricht. Ongeacht in welke power de EU valt de angst van niet-lidstaten is niet dat er een EU-leger binnenvalt, maar de angst de je geen handelsrelatie met de EU hebt (Bialasiewicz, 2008)

Het citaat van Bicchi (2006) geeft goed weer waar de eerste knelpunten in de relatie tussen Rusland en de EU, beide machtsblokken hebben namelijk een andere perceptie van de EU. Waar de EU zich als beschermer van universele rechten ziet, ziet Rusland de EU vooral als een machtsblok dat Westerse waarden aan buurlanden wil opleggen en daarmee Rusland steeds meer benaderd.

2.3 Europeanisatie

Europeanisatie betekent een toenemende invloed van de EU op nationale wetgeving en regelingen. Dit geldt voor zowel EU-lidstaten als niet-lidstaten. Het kan als volgt worden gedefinieerd:

“Europeanisation as the ‘domestic impact of Europe and the EU’ in the sense that EU members and non-members adapt and change domestic institutions in response to EU rules and regulations (Börzel & Risse, 2012 p. 6).”

Deze regels zijn gebaseerd op de waarden die de EU wil uitdragen, deze waarden zijn in een Europees gedrag vastgesteld. In het Europese verdrag staan in Artikel 2 de normen en waarden van de EU beschreven.

“De waarden waarop de Unie berust, zijn eerbied voor de menselijke waardigheid, vrijheid, democratie, gelijkheid, de rechtsstaat en eerbiediging van de mensenrechten, waaronder de rechten van personen die tot minderheden behoren. Deze waarden hebben de lidstaten gemeen in een samenleving die gekenmerkt wordt door pluralisme, non-discriminatie, verdraagzaamheid, rechtvaardigheid, solidariteit en gelijkheid van vrouwen en mannen (Europa Nu, z.d.).”

Manners (2002) ziet hierin vijf fundamentele normen. De eerste fundamentele norm is de vrede en daarachter komen dan de rechtsstaat, vrijheid, democratie en mensenrechten. Hij betoogt hier in dat het dan wel fundamentele normen zijn, het zijn geen universele normen. Deze normen zijn namelijk gebaseerd op de Westerse geschiedenis van na de Tweede Oorlog. Vrede en vrijheid zijn een norm geworden na twee wereldoorlogen op het Europese continent. De rechtsstaat, vrijheid en mensenrechten zijn normen geworden, omdat het Westen zich op deze manier wilde afzetten van het communistische Oost-Europa.

Een ander onderdeel van de Europeanisering is dat er het beeld is ontstaan dat de EU gelijk staat aan Europa. Zo heet het artikel van Kuus (2011) *Policy and Geopolitics: bounding Europe in EUrope*. Dit is een woordspeling op het woord Europa, maar het toont ook aan dat Europa meer is dan de EU alleen. Landen die wel in Europa liggen, maar geen deel uit maken van de EU liggen vooral in Oost-Europa. Een voorbeeld hiervan is Rusland. Rusland ziet zichzelf als 'Other'. Het ligt wel op het Europese continent, maar het staat niet achter de idealen die de EU wel uitstraalt (Kramsch, 2011).

Rusland ziet de EU als het Westen, maar ook het militaire bondgenootschap tussen Europese landen en de VS wordt door Rusland gezien als het Westen. Rusland maakt hierin weinig onderscheid tussen de VS en de EU (De Haas, 2018). Alhoewel deze thesis voornamelijk over de relatie tussen de EU en Rusland gaat is het onvermijdelijk dat ook de NAVO bij sommige gebeurtenissen in deze relatie wordt betrokken. Wanneer er over het Westen in deze thesis wordt gesproken dan doelt dat dan ook op alle samenwerkingen en bondgenootschappen die het Westen typeren.

2.4 Critical Geopolitics

Critical geopolitics is een nieuwe stroming binnen de *human geography* en is in opkomst sinds het einde van de Koude Oorlog in 1990. Het laat zich het best definiëren als:

“Critical geopolitics investigates the geographical assumptions and designations that enter into the making of world politics. It seeks to illuminate and explain the practices by which political actors spatialize international politics and represent it as a “world” characterized by particular types of places (Kuus, 2010 p.1).”

Critical geopolitics probeert dus in kaart te brengen hoe politieke actoren de wereld in hun perspectief zetten. Het grote verschil met de traditionele *geopolitics* is dat de traditionele opvatting bijna altijd dual is en vanuit dat punt gaat redeneren. In de Koude Oorlog was het vooral de Verenigde Staten óf de Sovjet Unie, met andere woorden Wij óf Zij (Kuus 2010). Doordat *Critical geopolitics* niet van duale keuzes uitgaat ontstaat er veel ruimte voor nieuwe inzichten. Dit gaat hand in hand met de toegenomen globalisering en het ontstaan van supranationale instituten zoals de Europese Unie, maar ook bijvoorbeeld de NAFTA (Agnew, 1994). Kuus en Agnew (2008) beargumenteren dat de macht van de staat niet meer gebonden is aan het territorium van de staat, maar ook niet gebonden is aan het territorium. Deze supranationale instituten zijn dan ook bezig met het ontwikkelen van een eigen identiteit, hier komt wel het tradionele beeld van Wij vs Zij weer terug

(Albert & Reuber, 2007). *Critical geopolitics* probeert hierbij het Wij vs Zij te voorkomen door ook het dominante discours ter discussie te stellen.

2.5 Identiteit

Een van de belangrijkste onderdelen van *Critical geopolitics* is identiteit. Identiteit is lastig te definiëren, omdat het zoveel betekenissen kan omvatten. Onder andere cultuur, ras en natie bepalen hoe een identiteit kan worden gevormd. Tempelman (1999) betoogt in haar artikel dat het niet zoveel uitmaakt hoe we identiteit definiëren, maar wel wat identiteit doet. Met identiteit wordt een context gecreëerd waarin handelingen van staten beschreven en begrepen kunnen worden.

Identiteit is dus geen begrip met een harde definitie. Identiteit kan sterk aanwezig zijn, maar ook in mindere mate en is continu aan verandering onderhevig en wordt daardoor ook elke keer opnieuw beleefd (Prizel, 1998). Een land heeft niet één identiteit, zoals gezegd is identiteit aan verandering onderhevig. Denk hierbij bijvoorbeeld aan verkiezingsuitslagen.

Prizel (1998) stelt verder dat het voordeel van identiteit is dat mensen zich betrokken voelen bij een groep oftewel. Jij hoort bij de groep en anderen niet. Deze identiteitsvraagstukken spelen bij *critical politics* en hierin kan je ook zien dat de EU zich afzondert van de rest van Europa en hiermee wegzet als 'Other'. Precies datgene wat *Critical geopolitics* probeert te achterhalen.

Voor deze thesis zal er gebruik worden gemaakt van een zeer beperkte definitie van identiteit. Dit is omdat het voor een bachelor-thesis niet te doen is om een onderzoek te houden met vele interviews en analyse om iets van de essentie van identiteit te kunnen vastleggen. Deze thesis zal zich voornamelijk toelagen op historisch bronmateriaal om te kunnen verklaren waarom een actor zich op deze manier gedraagt en hoe dat bijdraagt aan verschillende conflictsituaties in Oost-Europa.

Identiteit en *Critical Politics* laten zich dus moeilijk definiëren, maar In het verlengde van *Critical Politics* en identiteit heeft Edward Said (2013) 'Other' uitgewerkt. Said deelt de wereld op in twee gebieden. Het gebied waarmee je je kan identificeren en het gebied wat bekend staat als het vreemde. Het gebied waarmee je je kan identificeren is het Occident en het andere gebied is het Oriënt.

“ I have begun with the assumption that the Orient is not an inert fact of nature. It is not merely there, just as the Occident itself is not just there either: We must take seriously Vico's great observation that men make their own history, that what they can know is what they have made, and extend it to geography: as both geographical and cultural entities-to say

nothing of historical entities -such locales, regions geographical sectors as “Orient” and “Occident” are man-made. Therefore as much as the West itself, the Orient is an idea that has a history and a tradition of thought, imagery, and vocabulary that have given it reality and presence in and for the West. The two geographical entities thus support and to an extent reflect each other (Said, 2014. P. 11).”

Said beschrijft dat beide gebieden historisch zijn bepaald en ook dat vanuit het Westerse perspectief het Westen altijd invloed op het Oriënt wil uitoefenen. Onder het Westen wordt verstaan de landen van de EU, maar ook de Verenigde Staten maakt deel uit van het Westen. De VS zal waar nodig worden vermeld, maar de grootste focus blijft op de EU en haar buitenlandbeleid.

Verder is het voor deze thesis belangrijk om ook de Koude Oorlog mee te nemen. In de Koude Oorlog kon men spreken over twee Occidenten: het Westen en de Sovjet-Unie. Beide Occidenten stonden ideologisch ver uit elkaar en probeerde allebei invloed uit te oefenen op hun Oriënt, met de hoogoplopende spanningen tussen beide landen als gevolg.

Na de val van de Sovjet-Unie hield de Koude Oorlog op en waren de landen in Oost-Europa weer vrij om hun eigen koers te bepalen. Dit was voor het Westen de kans om het Oriënt in de eigen invloedssfeer te krijgen, maar de leider van de Sovjet-Unie, Rusland, ziet Oost-Europa als een gebied wat in hun eigen invloedssfeer valt.

Said koppelt het *habitus* van Bordieu aan Oriëntalisme. Om het citaat van de vis erbij te halen: waar de EU en Rusland vroeger in hun eigen vijver bleven zwemmen is er sinds de val van de Sovjet-Unie een nieuwe vijver ontstaan waarin beide spelers de grootste invloed willen.

2.6 Postcolonial-Theory

Het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende ook het einde van het koloniale tijdperk, het imperialisme. Voorheen Europese grootmachten werden gedwongen om hun koloniën op te geven en werden min of meer afhankelijk van Amerika, dat in een ideologische strijd, de Koude Oorlog, met de Sovjet Unie was verwickeld. Na de val van de Sovjet Unie werden ook deze voormalige Sovjet-landen meegenomen in een kapitalistische vlucht.

Het gevolg is dat er wereldwijde productielijnen zijn ontstaan en waardoor de politiek steeds vaker buiten de landsgrenzen treedt. Dit leidt tot het ontstaan van de Europese Unie, zoals gezegd een supranationaal instituut. Deze vorm van een nieuwe machtsblok wordt ook wel empire genoemd (Hardt & Negri, 2001). Een empire sluit aan bij de zoektocht naar identiteit die Rusland en de EU zoeken sinds begin jaren '90. Een empire omschrijft zich het best als volgt:

“[...]sovereignty has taken a new form, composed of a series of national and supranational organisms united under a single logic of rule. This new global form of sovereignty is what we call Empire (Hardt & Negri, 2001).”

Hardt en Negri (2001) beschrijven verdere enkele verschillen met het imperialisme. In tegenstelling tot het imperialisme, vestigt een empire geen territoriaal centrum van macht en baseert het zich niet op vaste grenzen of belemmeringen. Het is een gedecentraliseerd en grenzeloos apparaat van regels en wetgeving en daarmee probeert het langzaam maar zeker zijn invloedssfeer te vergroten.

Een van de problemen van deze uitbreidingsdrang is het beeld die de EU van zichzelf heeft. De meeste politici en beleidsmakers zien de EU als van nature goedaardig (Hooper & Kramsch, 2007). Dit zal in hoofdstuk 4.2 verder worden uitgediept en bediscussieerd en is ook al in hoofdstuk 2.2. naar voren gekomen.

Het post-kolonialisme van Rusland is tegenwoordig nog steeds onderwerp van discussie. De voormalige Sovjetrepublieken zijn onafhankelijk van Rusland, maar er zijn nog veel Russische bevolkingsgroepen aanwezig en Rusland steunt actief regio's die zich willen afscheiden Oekraïne (Roselle et al., 2014). Hierbij is de Krim al onafhankelijk geworden en steunt Rusland actief de separatisten in Donestk en Luhansk (Allison, 2015). Mede door deze houding kan men spreken over Russisch post-kolonialisme in voormalig Sovjetrepublieken waaronder Oekraïne. Deze drang om invloed in Oost-Europa te vergroten is op verschillende manieren uit te leggen, zo heeft Vladimir Poetin de val van de Sovjet Unie 'de 'grootste geopolitieke catastrofe van de 20e eeuw' genoemd (Paul, 2012).

Rusland steunt niet alleen de Russische minderheden in Oost-Europa. Het heeft ook nog een ander pressiemiddel achter de hand en dat zijn de gasleidingen die door Oost-Europa lopen en de EU van gas voorzien. Deze leiding loopt ook door Oekraïne en er zijn al meerdere conflicten geweest waarin Rusland de gaskraan dichtdraaide om Oekraïne weer aan de onderhandelingstafel te krijgen (Stern, 2006).

Post-colonial theory sluit goed aan bij de theorie van Said (2014) uit hoofdstuk 2.5. Het koppelt het *Occident* en het *Empire* aan elkaar en geeft daarom het Occident meer inhoud en richting. Het

verklaart ook waarom Rusland en de EU zo stroef langs elkaar schuren. Want op dit moment zijn zowel de EU als Rusland een *Empire* die Oost-Europa in hun invloedssfeer willen plaatsen. Beide *Empires* maken hierbij gebruik van post-kolonialisme. Via het ENP moet Oost-Europa hervormen naar West-Europees beeld en via de gasleidingen en Russische minderheden probeert Rusland Oost-Europa in haar invloedssfeer te krijgen.

3. Methodologie

3.1 Introductie

In dit hoofdstuk zal worden op welke manier dit onderzoek tot stand komt en op welke manier de onderzoeksvragen zullen worden beantwoord. De focus van dit onderzoek ligt op de invloedssfeer van zowel de EU als de invloedssfeer van Rusland en hoe deze invloeden met elkaar botsen. Door deze focus is er veel verdiepende kennis nodig om de relaties te begrijpen en daarom is deze thesis een kwalitatief onderzoek.

3.2 Onderzoeksstrategie

Verschuren et al. (2010) beschrijven in hun werk vijf grote onderzoeksstrategieën: een survey, een experiment, case-study, grounded theory en bureauonderzoek. Gezien het korte tijdsbestek voor het schrijven van deze thesis en het kwalitatieve karakter zal er voor dit onderzoek gebruik worden gemaakt van bureauonderzoek. Bureauonderzoek maakt gebruik van een uitgebreide literatuurstudie, waarbij de literatuur vanuit een ander perspectief kan worden bekeken dan oorspronkelijk bedoeld.

Verschuren et al. (2010) beschrijven ook wat voor literatuur kan worden gebruikt voor literatuuronderzoek en zij onderscheiden hierin drie categorieën van data: literatuur, empirische data en statistiek. Literatuur omvat bijna alle geschreven teksten, maar vooral boeken en onderzoeken van andere onderzoekers.

3.3 Data verwerking

De kennis die wordt opgedaan uit de literatuur zal met de theorieën uit het theoretisch kader worden besproken. Deze theorieën zijn *post-colonial theory* en *critical geopolitics*. Voor het algemeen beantwoorden van de deelvragen en de hoofdvraag is *critical geopolitics* overal op toepasbaar. Zoals eerder beschreven bekijkt *critical geopolitics* naar de wereldpolitiek vanuit een geopolitiek perspectief en dan met name de invloed die landen of instituten op elkaar hebben.

Post-colonial theory zal vooral worden gebruikt om een verbinding te maken tussen de geschiedenis en de processen die vandaag nog steeds bezig zijn. In zijn artikel haalt Ashcroft (2013) Foucault aan. Foucault benadrukt hierin het belang kritische blik naar het eigen Europese discours met daarbij behorende eurocentrische denkbeelden.

“Discourse, in Foucault’s formulation, intimates a system of social knowledge with well-bounded rules of inclusion and exclusion: one is either in a discourse or not; one either adheres to it or not, in which case one might subscribe to an opposing discourse. But no discourse is seamless and totalitarian, no discourse is immune to doubt and reflexivity, and the fractures which open up within it allow for forms of resistance which operate within discourse, on many of its own terms . [...]. A powerful Eurocentric discourse such as literature represents itself as ‘natural’, universal and timeless, and yet it exposes itself, by virtue of such claims, to continual resistance and contradiction (Ashcroft, 2013, p. 32-33).”

Vanuit zichzelf kijkt *post-colonial theory* al met een kritische blik naar het verleden en koppelt dat aan de gebeurtenissen die tegenwoordig afspeelen. De benadering van Foucault is belangrijk, omdat inderdaad de EU het beeld heeft dat het een *normative power* is en geen *civilizing power*.

Ook al strekt de relatie tussen Rusland en de rest van Europa zich uit over eeuwen, in deze thesis wordt voornamelijk uitgegaan van de situatie in 1990 tot aan nu. In deze periode viel Rusland weg van het wereldtoneel, maar klom het ook weer terug naar boven. Tegelijkertijd verdween de grens die Oost-Europa en West-Europa scheidde en begon de Europese eenwording. Langzaam aan begon de EU met groeien en werd het steeds serieuzer genomen op het wereldtoneel. Tot het moment dat de EU en Rusland elkaar tegenkomen in Oost-Europa en een conflict krijgen die tot op de dag van vandaag nog steeds door suddert en of die in de toekomst kan worden verbeterd.

4. European Neighbourhood Policy

4.1 Introductie

Het doel van het ENP is het laten meedelen van buurlanden in de welvaart, stabiliteit en veiligheid die lidstaten van de EU ook genieten. Het biedt de buurlanden de kans om deel te nemen aan economische activiteiten van de Europese Unie. De buurlanden worden aangemoedigd om Europese normen en waarden op het gebied van recht, economie mensenrechten en veiligheid te ontwikkelen (COM 373 final, 2004). Met andere woorden

“The ENP has the objective to contribute to internal transformation and to further the process of ‘Europeanisation’. Europeanisation is explained by the EU as a normative process of sharing European values made concrete through policies of conditionality and socialisation of neighbouring states (Boedeltje & Van Houtum, 2011).”

Aansluitend op de definitie is het doel van ENP is het voorkomen van nieuwe, harde grenzen op het Europese continent en het bevorderen van de stabiliteit en welvaart voor zowel binnen de grenzen van de Europese Unie als aan de grenzen van Europese Unie (Korosteleva, 2011). Het ENP is dan ook een mechanisme om de Europese cultuur in de aangrenzende buurlanden te verspreiden (Kuus, 2011). Kramsch (2011) voegt hier verder nog aan toe dat de Europese Commissie erkend dat het voorkomen van harde grenzen op het Europese continent onvoorzien moeilijk is gebleken. Ook Rusland is gevraagd om me te doen aan het ENP-programma, maar die onderhandelingen zijn stukgelopen en de Europese Unie en Rusland ontwikkelde een ander partnership (Wesselink, Boschma, 2012).

Het ENP is het voorbeeld van een soft-power, want door de aantrekkingskracht van de welvaart in de EU moeten landen geïnspireerd worden tot het hervormen van hun land naar Europese maatstaven. Oftewel het ENP moet het Oriënt van West-Europa verleiden om deel uit te maken van het Westerse Occident. Volgens Gawrich et al. (2010) is deze regelgeving is in grofweg drie hoofdlijnen op te delen:

- Democratische verbeteringen
- Economische coöperatie
- Justitie en Binnenlandse zaken

Deze drie hoofdlijnen worden verwerkt in een Action Plan. Dit Action Plan verschilt per partnerland en wordt regelmatig geëvalueerd op ontmoetingen tussen de EU en het partnerland. Hoe beter een land zich hervormt hoe meer economische samenwerking met de EU mogelijk is (Gawrich et al,

2010). Het is belangrijk om hierbij te vermelden dat Rusland zelf geen deel uitmaakt van het ENP. Zoals in hoofdstuk twee naar voren kwam heeft Rusland zijn eigenlijk beleid voor Oost-Europa en is het net als de EU een *Empire*.

4.2 Europese identiteit

In de komende deelhoofdstukken komt het ENP uitgebreid aanbod. Zoals uit de inleiding naar voren kwam is de ENP een middel om macht uit te breiden en invloed op het Oriënt te vergroten. Het ENP is niet van de op de andere dag ontwikkeld, maar weerspiegelt ook de historie van het koloniale v verleden van West-Europa. Verschillende onderzoekers hebben geprobeerd deze identiteit vast te stellen. Door onderzoek te doen naar de historie van West-Europa kan men ook verklaren waarom men op zo'n vastgeroest patroon is komen te zitten en wordt ook gekeken naar het *habitus* van de EU .

Iver Neumann (1998) gaat dieper in op de Europese identiteit. Hij spreekt van drie zones in Europa: West-Europa, Centraal-Europa en Oost-Europa. Hierin is Oost-Europa voornamelijk Russisch en vormden Centraal-Europa en Oost-Europa samen, tot aan de val van het IJzeren Gordijn in 1989, de Sovjet-Unie. Al vrij snel na de val van de Sovjet-Unie probeerde West-Europa invloed te krijgen op Centraal-Europa en werd er zelfs geopperd om democratische processen in het Oost-Europese Rusland op te starten. Om de identiteit te versterken werd er gebruik gemaakt van traditonele *geopolitics*, desbetreffende landen kozen namelijk voor de EU en daarmee tegen de voormalig Sovjet-Unie, nu Rusland. De opvatting was dat de landen die achter het IJzeren Gordijn lagen moesten zich snel aansluiten bij de EU en een 'beschaafd' land worden (Behr, 2007).

De eerste keer dat West-Europa haar cultuur verspreidde en het uitbreiden van haar Occident begon al in de 16^e eeuw tot ontdekkingsreizigers de hele wereld over zeilden en koloniseerden. Europa werd een bepalende factor in de wereldgeschiedenis en pas aan het eind van de 19e eeuw begonnen er ook niet-Europese landen deel te nemen aan wereldpolitiek. Voorwaarde aan deelname was dat mensenrechten waren gewaarborgd en dat het land zich hervormde naar het Europese beeld van een staat. Wanneer een niet-Europees land hier niet aan voldeed dan werd hij niet als gelijkwaardige staat behandeld (Behr, 2007). Aan het begin van de twintigste eeuw wordt er een nog grotere afscheiding tussen Europa en niet-Europa gemaakt en heerst er het beeld dat West-Europa het 'echte' Europa is, met het hoogste niveau van beschaving (Behr, 2007). Hooper en Kramsch (2007) ondersteunen het beeld dat Behr schetst. Maar Hooper en Kramsch benadrukken dat de idealen die EU uitstraalt slechts één kant van de medaille zijn. Waar de verspreiding van Europese

waardes historisch bepaald is, bepaalt de historie ook de geschiedenis van Europa en het onvermogen van de EU om naar haar eigen geschiedenis te kijken. Aan de ene kant presenteert Europa zich als beschermer van de mensenrechten, terwijl aan de andere kant neo-imperialisme aan de orde van de dag is.

Historisch gezien heeft West-Europa dus altijd geprobeerd om haar normen en waarden te verspreiden. Ze zijn historisch gevormd en vooral een product van de Europese cultuur. Door de dominante positie die de West-Europese landen hebben ingenomen in de geschiedenis lijkt het erop dat landen anders dan Westerse landen zich altijd moesten aanpassen aan het Westen. West-Europese landen blijven vandaag de dag vasthouden aan dit wereldbeeld en zien West-Europa als hét voorbeeld voor andere landen in die wereld en dit wereldbeeld ziet men dan ook sterk terug in het ENP-beleid dat nu voor Oost-Europa wordt gebruikt.

4.3 EU vandaag

Vanuit het koloniale verleden heeft de Westerse cultuur zichzelf altijd als dominant gezien, maar dat verklaart nog niet de waarden van de EU. De Europese landen hebben in de geschiedenis namelijk vele oorlogen uitgevochten met elkaar, maar zijn nu bondgenoten. De eenwording van Europa is een proces wat rond de Tweede Oorlog is opkomst is gekomen en nu nog steeds aan de gang is.

De Tweede Wereldoorlog is daarmee een grote gebeurtenis in de Europese geschiedenis. Het was de laatste keer dat landen op Europees grondgebied tegen elkaar vochten en wordt gezien als het startpunt van Europese integratie. De drie grootste redenen voor samenwerking zijn de ervaringen uit de Eerste Wereldoorlog en het machtsvacuüm dat ontstond na de Tweede Wereldoorlog en het verlies van koloniën in Azië. Op dat moment heerste er beeld van de superieure Europese cultuur, maar waren ook landen de Sovjet-Unie, Japan en de VS in opkomst. In de nasleep van de Tweede Wereldoorlog belandden de Sovjet-Unie en de VS in een wapenwedloop met elkaar, de Koude Oorlog (Richard, 2017).

Door de Koude Oorlog was het voor de Amerikanen belangrijk dat het versnipperde Europa samen ging werken tegen de Sovjet-Unie. De eerste tekenen van Europese samenwerking was de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGSK). De EGSK is in 1952 opgericht door 6 landen en is de voorloper van de EU. De EGSK had als doel om de controle over de zware industrie te maken, die industrie is nodig voor het maken voor wapen. Nu aartsvijanden Frankrijk en Duitsland van elkaar konden inzien wat er werd geproduceerd werd het wantrouwen veel minder. De andere doelstellingen van de EGSK waren op de economische groei, werkgelegenheid en samenwerking gericht (Europa Nu, z.d.). Eind jaren '50 kregen deze doelstellingen al gestalte met het Verdrag van

Rome, dit verdrag zorgde ervoor dat het begin voor de gemeenschappelijke markt van Europese Economische Gemeenschap (EEG) werd gemaakt (Europa EU, z.d.).

De groei van lidstaten zet vanaf de jaren '50 in en de EEG blijft doorgroeien in zowel lidstaten als meer samenwerking. Dit gaat door tot aan de val van de Berlijnse Muur in 1989. De val van de muur leidt niet alleen tot de hereniging van Duitsland, maar ook tot de val van de Sovjet-Unie. De harde grens op het Europese continent is niet meer en in 1993 wordt er getekend voor de oprichting van de Europese Unie en worden de kernwaarden van de EU vastgelegd in Artikel 1 (Europa EU, z.d.).

4.4 European Neighbourhood Policy, Discussie Sinds Oprichting

Het ENP is uitkomst van het feit dat Europa zichzelf ziet als *normative power*. Via dit buitenlandbeleid worden de normen en waarden van de EU ook buiten haar grensgebied verspreid. Al sinds de oprichting van het ENP, nog voor de uitbreiding van 2004, werd er al door verschillende Europese wetenschappers getwijfeld aan de geopolitiek gevolgen hiervan. Zo werd in 2000 al het volgende geschreven door Christoph Hill:

“If the contrast becomes too marked between a large, inclusive and increasingly prosperous EU and a stagnant Russia, then the scenario of revived nationalism leading to disputes with the Baltic states and possibly other western neighbours will not seem so remote. In these circumstances it will not take much for the EU and Russia to start looking like security threats to each other, and the old realist game will have recommenced(Hill, 2000, p. 14).”

Met deze uitspraak waarschuwt Christoph Hill voor de gevolgen van de grenzeloze uitbreidingsdrang van de EU. Uiteindelijk zal de EU zo groot zijn dat het dat het in het 'nabije buurland' van Rusland ligt en daarmee zullen de EU en Rusland elkaar gaan zien als bedreigingen voor de veiligheid. Zoals bekend is de EU doorgegaan met groeien en ligt het nu inderdaad in het 'nabije buurland' van Rusland.

In het begin was het ENP ontworpen om illegale migratie en andere grensoverschrijdende problemen tegen te gaan. Maar tegenwoordig wordt het gebruikt om invloed op het beleid van buurlanden uit te oefenen, zonder dat het betreffende land de mogelijkheid heeft om lid te worden van de Europese Unie (Kuus, 2011). De mogelijkheid om geen lid te worden blijft een groot probleem voor de deelnemende buurlanden en het maakt het ENP ook tegenstrijdig. De Europese Unie stelt namelijk een basis van gelijkwaardigheid voor, maar het ENP verwacht dat het deelnemende buurland “Europeaniseert”. Indien het land hierin niet voldoende progressie maakt dan mag het ook niet

verdere deelnemen aan de economische activiteiten van de EU. De EU is daardoor de dominante factor in de politieke betrekkingen (Boedeltje & van Houtum, 2011).

De reden dat het partnerland niet lid kan worden heeft onder andere te maken met de omvang van de EU. Huidige lidstaten waren uitbreidings-moe en wilde daarom niet meer lidstaten toelaten tot de EU. Volgens Haukkala (2008) biedt het ENP daarom twee uitkomsten voor de EU:

“In development since 2003, the ENP can be seen as an attempt to find an answer to two different, yet overlapping challenges: (i) the need to overcome the current “enlargement fatigue” in the post-Big Bang EU, namely the need to find ways to stop – or at least pause – with enlarging; and (ii) the need to spread stability, prosperity and wider European liberal values beyond the Union’s current borders (Haukkala, 2008).”

Maar met het uitblijven van het lidmaatschap, blijft ook een grote drijfveer voor hervormingen uit. Landen die geen zicht hebben op een eventueel lidmaatschap, hervormen vele malen slechter dan landen die wel zicht op het lidmaatschap hadden (Haukkala, 2008). Haukkala waarschuwt verder voor een non-bilaterale relatie tussen de EU en deelnemers aan ENP. Sterker nog, in de ogen van de EU is de EU Europa. Het artikel onderstreept verder nog de invloed van de normative power die de EU is.

‘Europe doesn’t change countries by threatening to invade them: its biggest threat is to cut off contact with them (Haukkala, 2008. P7-8).’

Een ander nadeel is dat West-Europa historisch gezien geen binding heeft met de landen uit Oost-Europa. Door de Koude Oorlog is er geen moment mogelijk geweest voor de EU om met ENP-landen samen te werken. Dit maakt, samen met het gebrek aan een gemeenschappelijke historie, dat de EU en ENP geen cultuur en historie delen. (Kelley, 2006). Ondanks deze cultuurverschillen biedt het ENP geen ruimte om te onderhandelen. Op papier wordt het Action Plan samen met het ENP-land opgesteld, maar in de praktijk is het de EU die de voortgang en prioriteiten bepaald (Korosteleva, 2012).

In 2010 stellen Wolff en Whitman evenals Boedeltje en van Houtum in 2011 dat de ENP in de huidige vorm is mislukt. Door de financiële crisis en ook de revoluties in zowel Oekraïne en Georgië, die onder het ENP-beleid plaatsvonden, is de ENP niet goed van de grond gekomen en heeft het ook niet aan zijn doel niet gehaald (Boedeltje & van Houtum, 2011). Naast deze externe factoren zijn er ook voldoende interne actoren te benoemen. Zo zijn plannen die de EU per ENP-buurland maakt vaag en

bieden ze ook niet voldoende zicht op daadwerkelijke voordelen, zelfs geen volledige toegang tot de Europese markt. Daar bovenop komt nog dat landen als Oekraïne en Moldavië wel lid van de EU zouden willen worden, maar andere ENP-deelnemers die ambitie niet hebben (Wolff, Whitman, 2010). Haukkala (2008) onderschrijft dit verder door ook het gebrek aan sturing in de EU te benoemen. De EU wil namelijk niet uitbreiden met nog meer lidstaten, maar wil wel de normative power in Europa zijn. Deze twijfel in verdere uitbreiding komt naar voren in de vorm van het ENP en in de termen die daarom heen worden gebruikt. Zo zijn deelnemende landen een 'ring of friends' en wil Europa 'alles delen behalve instituties'. Door deze uitspraken wordt de non-bilaterale relatie benadrukt. Daarnaast behelste de ENP een te groot gebied door zowel mediterrane landen als Oost-Europese landen te willen hervormen. De verschillen tussen de regio's zijn simpelweg te groot om onder een paraplu te scharen.

4.5 Hernieuwing ENP En Ontwikkeling Eastern Partnership

Om te laten zien hoe ingewikkeld het is voor de EU om een beleid te maken dat unaniem is gekozen, heb ik het discours rond de overgang van ENP naar een specifiek Oost-Europees gericht beleid te beschrijven.

Polen, sinds de laatste grote uitbreiding in 2004 lid van de Europese Unie pleit al langer voor een betere relaties met de landen in Oost-Europa: Azerbeidzjan, Armenië, Moldavië, Georgië, Wit-Rusland en Oekraïne. In 2008 kwam de Eastern Partnership door toedoen van Zweden en Polen op de Europese agenda. Het was als reactie op het plan van de Franse president Sarkozy, hij wilde een speciaal verdrag voor landen aan de Middellandse-Zee. Maar de belangrijkste reden was de oorlog tussen Georgië en Rusland in 2008 (Dyduch, et al., 2017). Deze oorlog was het eerste wapenfeit van Rusland sinds de val van de Sovjet-Unie en liet een goed georganiseerde militaire operatie zien. Dit bracht meer noodzaak voor een betere partneroverkomst met de Oost-Europese landen. (Copsey & Pomorska, 2014) In 2008 kwam de Europese Unie daarop met een stevig statement over de Oost-Europese landen:

"The European Union has a vital interest in seeing stability, better governance and economic development at its Eastern borders. At the same time, our partners in Eastern Europe and the Southern Caucasus all seek to intensify their relations with the EU. The Union's policy towards them must be proactive and unequivocal: the EU will give strong support to these partners in their efforts to come closer to the EU, and will give all necessary assistance with the reforms

this entails, through a specific Eastern dimension within the European Neighbourhood Policy (Dycduh, et al., 2017)”.

Als Europese voorzitter maakte Oost-Europees lidstaat Tsjechië een prioriteit van het “Eastern Partnership (EaP)” in 2009. De EaP is een gebaseerd op de beginselen van de ENP, maar heeft meer uitgebreide verklaringen en afspraken tussen de Europese Unie en de Oost-Europese landen. Voor de leesbaarheid van deze thesis en ook de overlappende definities van EaP en ENP blijft het ENP de gangbare afkorting. Zoals in hoofdstuk 4.3 naar voren komt is ondanks, all de inspanningen, het ENP nog niet functionerend. De doelstellingen worden niet gehaald en de kritiek blijft aanzwellen.

Deze kritiek wordt ook onderstreept door Jarábik en Kobzová (2011). Zij halen aan dat de EU dan wel de contacten mag hebben uitgebreid richting Oost-Europa, de kern van deze contacten is gebaseerd op aannames en niet op de actuele ontwikkeling in Oost-Europa. Dit kan worden verklaard door het beeld dat de EU zichzelf heeft aangemeten als de ‘beschermer van de universele mensenrechten.’ Een mythe die Jarábik en Kobzová ook aanhalen is dat de EU een magneet is voor landen uit Oost-Europa. De meeste deelnemende landen, op Georgië en Moldavië na, spelen de EU en Rusland tegen elkaar uit om zo maximaal profijt te hebben van alle fondsen die beide grootmachten aandragen, zonder daarvoor toezeggingen te doen.

De EU moet daarom kijken hoe zij haar *softpower* gaat omzetten in een beleid dat de landen in Oost-Europa meer dwingt om te hervormen. Via het ENP moet de EU meer invloed krijgen op de agenda van de Oost-Europese machthebbers, zodat de ENP-landen dichterbij de waarden van de EU komen te liggen. Het uitvoeren van ENP-beleid betekent namelijk ook dat de machthebbers in Oost-Europa ook wat van hun macht moeten afdragen en dat is lastig. De EU moet daarom inzetten op lokale overheden en vanuit daar langzaam het land laten moderniseren. Op deze manier wordt er geen nadruk gelegd verandering van regime, maar op verandering van de maatschappij. Daarnaast moet er een Europees besef komen dat landen niet zozeer willen europeaniseren, maar dat het vooral gaat om meer welvaart (Jarábik & Kobzová, 2011).

4.6 Deelconclusie

De EU is sinds 1990 bezig om haar invloed te vergroten op zowel haar lidstaten als daar buiten. Maar de EU bestaat uit landen die vroeger de halve wereld hebben gekoloniseerd. Dit historische gegeven klinkt nog steeds door tot op de dag van vandaag. Landen die niet bij het Westen hoorden, maar toch wilde meepraten op het wereldtoneel dienden namelijk te voldoen aan de Westerse normen en waarden. Dat was in de tijd van koloniën zo en dat is ook zo met het nieuwe buitenlandse EU-beleid

voor landen in Oost-Europa. In dit geval is het hoe meer Oekraïne europeaniseert, hoe meer samenwerking er met de EU mogelijk is.

Het ENP-beleid is bedoeld om een *'ring of friends'* te creëren aan de grenzen van de Europese Unie. Door de landen de stabiliteit en welvaart te bieden die een lidstaat van de EU ook heeft. Via wetgeving moet een land als Oekraïne democratische hervormingen doorvoeren en aan de hand daarvan baseert de EU de financiële bijdrage en maakt het een actieplan. Echter hebben de deelnemende niet echt de goede drijfveer om zich bij de EU aan te sluiten, zij hebben namelijk geen zicht op een lidmaatschap van de EU en bij succesvolle hervormingen is dit ook geen beloning. Het is dus niet mogelijk om een relatie op basis van gelijkheid te realiseren.

Ondanks de inhoudelijke kritiek op het ENP, kan niet worden gezegd dat het ENP bijdraagt aan een onveilige situatie in Oost-Europa. De kernwaarden van de EU zijn goed in het ENP verwoord en komen ook wel naar voren in de Actieplannen. Het probleem van ENP is dat het op geen enkele manier rekening houdt met de belangen van Rusland. Rusland heeft zijn eigen beleid voor Oost-Europa en wil ook niet meedoen met het ENP-project. Die toenemende invloed van de EU in Oost-Europa zorgt daardoor wel voor een gespannen relatie met Rusland. Dat er geen rekening wordt gehouden met Rusland, komt ook terug in de geschiedenis van West-Europa waarin landen zich aan hun moesten aanpassen en het Westen weinig concessies deed.

De EU zou dit kunnen verbeteren door kritisch naar het ENP-beleid te kijken en de hervormingen van onderaf proberen door te voeren. Het valt ook op dat er enkele lidstaten het voortouw nemen in de benadering van Oost-Europa, wellicht is het handig om die landen meer invloed te geven in het ENP-beleid omdat zij waarschijnlijk meer kennis over de regio beschikken en dus ook over Rusland. Echter gaat deze thesis niet over verbeteringen voor het ENP-beleid, maar wel over het uitsluiten van andere niet-lidstaten en de gevolgen daarvan. De Europese Unie draagt namelijk bij aan het klassieke wereldbeeld dat landen moeten kiezen om ergens bij te horen. De EU identificeert zichzelf als Europa, maar er liggen nog meer landen op het Europese continent. Door deze landen uitsluiten van deelname aan het Europese project creëert de EU een beeld waarin de EU zich typeert als 'Europa' en daarmee andere landen op het Europese continent weggezet als 'Other'. Dit geldt voor Rusland, maar ook voor de deelnemende landen aan ENP die geen zicht hebben op volwaardig lidmaatschap.

5. Rusland

5.1 Introductie

Rusland ziet zichzelf als een Europees land, maar dan wel als *'Other'*. In dit hoofdstuk zal worden verklaard waarom Rusland zichzelf zo ziet en zo naar gedraagt. In de periode dat de landen de Sovjet-Unie vormden was Rusland het machtigste land binnen Sovjet-Unie. Na de val van de Sovjet-Unie is Rusland een groot deel van haar macht verloren en sinds de komst van Vladimir Poetin is het weer bezig om een plek op het wereldtoneel te verkrijgen. Rusland ziet hierin de voormalige Sovjetrepublieken als haar achtertuin en wenst daarom liever geen buitenlandse inmengingen zoals de EU probeert met het ENP-beleid. Daarnaast zal kritisch worden gekeken naar het Russische buitenland beleid in Oost-Europa.

5.2 Russische identiteit

Rusland ligt ook voor een deel in Europa, maar heeft een hele andere identiteit dan dat de EU uitstraalt. Aangezien Rusland wel voor een deel in Europa ligt, ziet Rusland zichzelf ook wel als *'Other'* (Kramsch, 2011). Rusland is niet sinds de val van Sovjet-Unie *'Other'*. Historisch gezien zet Rusland zichzelf af tegen West-Europa. Dat begon al in de Middeleeuwen. In het jaar 988 heeft Rusland zich al afgewend van de ontwikkelingen die in het Westen plaatsvonden en kent nu ook nog een splitsing in de bevolking tussen Russen die zich op het Westen richten en Russen die uitgaan van eigen kracht en de focus op hun eigen land willen hebben (Paul, 2012).

Rusland wijst de claims van de EU dat haar rechten universeel zijn af en vindt dat geen enkele instituut of natie iets over een andere instantie natie kan zeggen dat zij inferieur of minderwaardig is aan haar eigen cultuur (Neumann, 1993). Neumann (2008) betoogt verder dat Rusland, sinds de eerste contacten onder Peter de Grote in 988 tot aan nu, door West-Europa als gelijkwaardig wil worden gezien. Smith (2016) betoogt echter dat Rusland niet zozeer door West-Europa als gelijkwaardig gezien wil worden, maar vooral als grote speler op het wereldtoneel wil worden gezien. Het zet zich daarbij wel af tegen het Westen, wellicht heeft dat er mee te maken dat het wereldtoneel grotendeels door het Westen wordt bepaald.. Maar sinds de val van de Sovjet-Unie heeft Rusland niet meer de rol die het eerst had in de wereld en is het opnieuw opzoek naar erkenning. Dit verlangen naar het zijn van een grootmacht heeft zelfs een Russisch woord: *Derzhavnost*.

De manier waarop Rusland zich tegenwoordig afzet tegen West-Europa is in de eerste jaren na de val van Sovjet-Unie totaal niet herkenbaar. Onder president Jeltsin zou Rusland toenadering tot het Westen zoeken en worden omgevormd tot een moderne staat, inclusief vrije markt. Om het communisme definitief te verslaan werd Jeltsin door het Westen ondersteund met enorme leningen (Paul, 2012). Echter was Rusland nog niet klaar voor de vrije markt, met als gevolg armoede en hyperinflatie (Oversloot, 2001). Daarnaast steunde de Russische president voormalig Sovjetstaten in hun wens naar onafhankelijkheid. Russen verweten de president de armoede en vonden dat Jeltsin de Russen in het buitenland verwaarloosde. Deze problemen worden door de Russische bevolking toegeschreven aan de Westerse democratie en markteconomie (Paul, 2012). Aan het eind van deze periode wordt er volledige van de Westerse toenadering afgestapt en komt er meer focus op het nabije buitenland (Berben, 2016) en met de komst van Vladimir Poetin valt Rusland dan ook terug in haar *Derzhavnost*, een verlangen dat vandaag de dag nog steeds zichtbaar is.

De komst van premier Poetin in 1999 en zijn daaropvolgende presidentschap in 2000 zorgt ervoor dat Rusland zich weer aan de wereld wil profileren. Poetin herstelt het centrale gezag van Moskou (Berben, 2016) en hoewel Poetin eerst nog open staat voor het Westen, gaat hij al vrij snel over op antiwesterse retoriek. Dit komt vooral door de kritiek die hij krijgt vanwege zijn harde militaire optreden in de afvallige Russische deelstaat Tsjetsjenië en het worden buitengesloten bij Amerikaanse inval in Irak in 2003 (de Haas, 2015). Deze reactie sluit aan bij de Russische identiteit, die stelt dat geen enkele staat Rusland kan veroordelen op haar daden (Neumann, 1993). Het Westen en Rusland drijven dan ook steeds verder van elkaar weg en Rusland begint zich steeds meer en meer als *'Other'* te zien. Prozorov (2007) onderschrijft dat Rusland en de EU zoveel van elkaar af drijven dat Rusland nog het enige *'Niet-Europese'* Europese land is.

Een ander punt waarop Rusland zich sterk distantieert van het Westen is de democratie. Rusland noemt de Westerse democratie en haar vrijheden een schijndemocratie met *'zogenaamde'* vrijheden (de Smet, 2019). Rusland gelooft in haar eigen centraal geleide democratie met bijbehorende waarden. Deze democratie is gebaseerd op een eenpartijstaat, waarbij de media in handen is van het Kremlin. Het Kremlin probeert hierbij de Westerse invloeden te beperken en in te spelen op de Russische identiteit (Berben, 2016).

5.3 Buitenlandbeleid

Na de val van de Sovjet-Unie in 1992 en wilden veel voormalig Sovjetrepublieken afstand nemen van Rusland. Rusland had al wel een plan opgesteld, de Gemeenschap van Onafhankelijke Staten (GOS), om met voormalig Sovjetlanden nog betrekkingen aan te gaan, maar landen als Oekraïne vreesden dat Rusland wederom een dominante factor zou worden. Toch bleef Rusland de wens houden om met de andere Slavische staten een politieke eenheid te vormen (Oversloot, 2001).

In 2008 presenteert Rusland haar *Foreign Policy Concept* en dit document over het te voeren buitenlandbeleid benadrukt dat Rusland weer een rol wil spelen op het wereldtoneel. Rusland wil haar invloed in het nabije buitenland vergroten onder de Russische bevolking daar en moet in datzelfde nabije buitenland uitbreiding van de Westerse NAVO worden voorkomen. Hierin worden nog specifiek Oekraïne en Georgië genoemd, aangezien er geluiden op gaan dat zij lid willen worden van de NAVO (De Haas, 2008).

Aangezien Oekraïne en Georgië in het nabije buitenland van Rusland vallen, is het voor de Russen niet te accepteren dat beide landen willen toe treden tot de Westerse NAVO. In 2008 leidt dit tot veel onrust in de regio en start Rusland een oorlog met Georgië, door deze oorlog is het lidmaatschap aan de NAVO van beide landen tot op de dag van vandaag nog niet behandeld (De Haas, 2008). De anti-Westen retoriek neemt toe in Rusland en Rusland vermoedt dat de EU met haar ENP-beleid een dubbele agenda heeft. De EU zou in de ogen van Moskou met haar handelsovereenkomsten en ENP-beleid niet alleen haar invloed vergroten maar het ook gebruiken om strategische doelen te maskeren, zoals het buitenspel zetten van Rusland (Allison, 2015).

Aan de hand van de Ruslands eigen *Foreign Policy Concept* stapt Rusland in 2008 dan op het wereldtoneel en hierbij beloofd Rusland nooit zelf een oorlog te beginnen. Daaraan voegen ze wel toe dat Rusland er alles aan zal doen om Russen in het buitenland te beschermen (De Smet, 2019). Elke land dat ooit lid was van de Sovjet-Unie heeft wel een Russische minderheid, zoals de Russischtalige minderheid in Oekraïne. Voor deze minderheden, die overal in voormalig Sovjetrepublieken aanwezig zijn, maakte het Kremlin het wel gemakkelijker om een Russisch paspoort aan te vragen. Dit is een strategische zet, want Moskou deelt gemakkelijk paspoorten uit in haar nabije buurland, hierdoor kan Rusland ingrijpen als er Russen in het buitenland worden bedreigd (De Vries, 2012).

Van deze situatie maakt Rusland dan ook gebruik wanneer het in 2008 de oorlog aan Georgië verklaard. Nadat Rusland gretig paspoorten heeft uitgedeeld in de afvallige Georgische staat Zuid-Ossetië. Wanneer het Georgische leger wil ingrijpen, valt Moskou terug op haar recht om de Russen

in het buitenland te beschermen (De Smet, 2019). Het gevolg is een 5-daagse oorlog tussen Georgië en Rusland. Poetin gaat als een van de eerste wereldleider naar Zuid-Ossetië en verklaard dat Rusland genoodzaakt was om de Georgische agressie te beantwoorden (Jansen, 2009). Jansen (2009) merkt verder op dat Poetin de situatie vergelijkt met andere gebeurtenissen in de Westerse geschiedenis. Zo vergelijkt Poetin de invasie van Georgië die met de invasie van Berlijn tijdens de Tweede Wereldoorlog (de Grote Oorlog in het Russisch) en noemt hij de aanval van Georgië op de nieuwe staatsburgers 'Ruslands 9/11'. Het valt op omdat Rusland vaker vergelijkingen met het Westen en ook via dit soort berichten daar invloed wil vergroten.

Ten tijde van 5-daagse Oorlog gebruikt zet Rusland zich opnieuw af tegen het Westen en wijst het met de beschuldigende vinger naar de VS, zij zouden de aanstichter van de oorlog zijn. Verder wordt de NAVO verweten dat ze Rusland omsingelen met militaire bases en dat de NAVO maar blijft uitbreiden richting Rusland (Jansen, 2009). De oorlog met Georgië zorgde er uiteindelijk voor dat de NAVO de plannen voorlopig in de ijskast zette (De Haas, 2018). De situatie in Georgië laat goed zien hoe Rusland te werk gaat om haar invloedssfeer te verdedigen en uit te breiden. Het is relevant voor deze thesis omdat Rusland min of meer dezelfde strategie gebruikt om haar beleid in Oekraïne te verdedigen. De bemoeienis van Rusland met Oekraïne en Oekraïne is dus niet nieuw en ook niet de enige conflicten die er zijn geweest. Zo zijn er verschillende conflicten in Oost-Europa die zijn ontstaan door de val van de Sovjet-Unie. Wat hierbij opvalt is dat Rusland altijd betrokken wil zijn bij de oplossing van deze conflicten. Door deze positie die Rusland zichzelf toegeëigend is het eigenlijk altijd in staat om landen in Oost-Europa afhankelijk van Rusland te houden (van der Togt, 2015). Het maakt het voor de EU ook veel moeilijker om passend te reageren in Oost-Europa, omdat Rusland overal bij betrokken moet worden.

Een andere strategie die Rusland gebruikt voor hun invloed op Oost-Europese landen zijn via de gasleidingen die nog aanwezig zijn. De voormalige Sovjetrepublieken zijn economisch erg afhankelijk van het Russische gas, zo heeft Rusland in 2006 het gas voor Oekraïne afgesloten om ze zo weer terug te forceren naar de onderhandelingstafel (Stern, 2006)

Het afgelopen decennium had Rusland veel succes op het wereldtoneel, dit succes ging ten kosten van het Westen. Rusland heeft namelijk haar invloed significant kunnen uitbreiden met een geslaagde militaire interventie in Syrië, maar ook in het Midden-Oosten (Gerrits, 2018). Op datzelfde moment is de EU politiek verdeeld door de gevolgen van de financiële crisis. Rusland toont zich als stabiele factor in de wereld en bemoeit zich openlijk met het beleid van de VS en de EU (Gerrits, 2018). Vlak voordat de crisis uitbreekt in Oekraïne, heeft Poetin er vertrouwen in dat Oekraïne wil deelnemen aan de Russische tegenhanger van de EU en zet hiermee nog meer af van de EU. Hij

dwingt min of meer Oekraïne om te kiezen tussen integratie met de EU of integratie met Rusland (Allison, 2015). Rusland is echter niet in staat om Oekraïne te overtuigen om bij hun Unie aan te sluiten. Dit is de oorzaak dat Rusland zich actief met de burgeroorlog in Oekraïne gaat bemoeien (Haukkala, 2016). In het volgende hoofdstuk zal dieper worden ingegaan op de manier hoe Rusland zich in Oekraïne heeft gemanifesteerd.

5.4 Deelconclusie

Wanneer we de Russische geschiedenis samen nemen met het huidige buitenland beleid, dan vertoont dat overeenkomsten met elkaar. Al vanaf de Middeleeuwen zet Rusland zich af tegen de rest van Europa, dit komt omdat Rusland door andere Europese landen niet als gelijkwaardig wordt gezien. Die positie hadden ze wel verworven ten tijde van de Sovjet-Unie. De rol die de Sovjet-Unie speelde op het wereldtoneel verdween toen de communistische staat viel en vanaf dat punt is Rusland opzoek gegaan naar nieuwe manieren om weer deel te nemen aan de wereldpolitiek.

Daarbij heeft Rusland in de begin jaren '90 Westerse invloeden toegelaten, maar Rusland was nog niet klaar voor het kapitalisme en corruptie en armoede was het gevolg. Daarmee voelde Rusland zich weer 'Other'. De toenadering die Rusland na de val van de Sovjet-Unie toonde naar het Westen veranderde en onder leiding van Poetin wil Rusland als gelijkwaardig worden gezien door andere wereldspelers als de VS en de EU. Deze drang om weer op het wereldtoneel een rol te spelen wordt in Russisch de *Derzhavnost* genoemd.

Rusland gaf dit verlangen vorm door een nieuw buitenlandbeleid te ontwikkelen en hieruit kan worden geconcludeerd dat Rusland Oost-Europa als haar achtertuin ziet en dat het geen inmenging wenst van het Westen. Toen Georgië bij de NAVO dreigde te gaan, kon Rusland ingrijpen door het door hun gecreëerde kader van de onderdrukte Russische minderheid. Deze praktijken ziet men ook terug in Oekraïne en dit wordt in het volgende hoofdstuk besproken.

Daarnaast zorgen de oude pijpleidingen in Oost-Europa ervoor dat Rusland nog steeds macht kan uitoefenen op de landen in Oost-Europa. Dat maakt die landen kwetsbaar voor Russische invloeden, want wanneer een land iets meer naar het Westen dreigt te leunen, grijpt Rusland in door de gasleiding dicht te draaien. Hierdoor worden de landen gedwongen om naar Rusland te kijken. Deze afhankelijk zien we ook terug in *Post-colonial theory*.

6. Casus: Oekraïne

6.1 Introductie

In 2004 ging de EU meer samenwerken met voormalig Sovjetrepublieken. Na de val van de Sovjet-Unie waren er al wat verdragen tussen de EU en Oekraïne, maar in 2004 werd het dus omgezet in ENP. Tegelijkertijd brak in Oekraïne de Oranje Revolutie uit. De revolutie brak uit als gevolg van verkiezingsfraude door de Russisch-gezinde president Viktor Janoekovitsj, waarna de Pro-Europese oppositieleider Viktor Joesjtsjenko de Oekraïense president werd (Jansen, 2016). Het doel van de revolutie was om los te komen van de Russische invloeden en meer richting het Westen te gaan. Dit zou moeten gebeuren door lid te worden van de NAVO, maar ook door een einde te maken aan de wijdverbreide corruptie (Laenen, 2010).

In 2010 werd Viktor Janoekovitsj alsnog tot president van Oekraïne verkozen en hij weigerde in 2013 een Europees associatieverdrag te ondertekenen, gesuggereerd wordt dat dit onder Russische druk is gebeurd. Deze weigering stortte Oekraïne in een burgeroorlog waarin het Europese gedeelte en Oosterse gedeelte tegen elkaar vochten. Deze burgeroorlog woedt nog steeds en heeft het ENP voor grote geopolitieke vraagstukken geplaatst (Ikani, 2019). De situatie zoals die in Oekraïne is, wordt ook wel de grootste Europese dreiging sinds de Koude Oorlog genoemd (Allison, 2015)

6.2 Russische Invloed

Nadat de Sovjet-Unie op verzoek van Rusland, Oekraïne en Wit-Rusland werd ontbonden, probeerde Rusland gelijk de nieuwe staten te binden via de Gemeenschap van Onafhankelijke Staten (GOS) om zo toch met de versplinterde Russische gemeenschap een politieke eenheid te vormen (Oversloot, 2001). Tijdens een referendum in 1991 stemden zowel de Oekraïens-talige Oekraïners als de Russischtalige Oekraïners voor een onafhankelijk Oekraïne zonder teveel invloed vanuit het Kremlin (Oversloot, 2001)(Goris, 2006).

Aangezien de EU de grootste afnemer van Russisch gas is, heeft de toenmalige Sovjet-Unie een groot gasnetwerk aangelegd waarvan het grootste gedeelte door Oekraïne loopt. Oekraïne is door Rusland dan ook aangemerkt als transmissieland, waarbij Oekraïne tegen een goedkope prijs gas kan afnemen. Echter heeft Oekraïne als sinds de onafhankelijkheid betalingsproblemen aan Rusland en

draait Rusland regelmatig de gaskraan dicht wanneer de schulden te hoog worden (Stern, 2006). In 2006 eiste Rusland een deel van het Oekraïense gasnetwerk op, als tegemoetkoming op de miljardenschuld. Oekraïne weigerde dit en Rusland draaide voor Oekraïne de gaskraan dicht. Echter tapte Oekraïne het gas af dat voor de Europese markt was bedoelt en daarmee veroorzaakte het grote energietekorten in de EU (Stern, 2006). Verderop in de thesis zal verder worden ingegaan op de Europese afhankelijkheid van Russisch gas en de daarbij horende energieveiligheid en bijbehorende geopolitieke problemen tussen Rusland en de EU. Maar het werpt een hele grote schaduw over Oekraïne.

Na het gasconflict in 2006 neemt de Oranje revolutie langzaam af, de corruptie neemt nog meer toe en begin 2010 is Oekraïne in feite het meest corrupte ex-Sovjetland (Laenen, 2010). Er volgt nog een tweede gascrisis en het derde conflict wordt voorkomen doordat premier Timosjenko naar Moskou gaat om een akkoord te sluiten. Dit bewijst dat het Rusland in staat stelt om via hun gasleidingen in transmissie-landen onder druk kan zetten om een meer Russische koers te varen. Deze koers wordt duidelijk wanneer de Russische-gezinde Janoekovitsj in 2010 wel president wordt. In 2004 was hij nog de verliezer van de Oranje Revolutie. Janoekovitsj sluit een deal met Rusland, zodat Rusland tot 2042 een zeevloot mag hebben op de Krim. Onderdeel van deze deal is een korting op Russisch gas voor Oekraïne, onder strenge voorwaarden en voor de duur van 9 jaar (Jansen, 2011)

Oekraïne staat in 2013 op het punt om een associatieverdrag met de EU te ondertekenen, als de Oekraïense president Viktor Janoekovitsj de deal weigert te ondertekenen. Aangenomen wordt dat dit onder Russische druk is gebeurd (Ikani, 2019). Moskou wil namelijk zelf met Oekraïne een verdrag sluiten en een tegenhanger van de EU oprichten (Allison, 2015), precies wat er ook moest gebeuren in 1990. Deze weigering leidde tot massale protesten van Oekraïners op het Maidanplein die een pro-Europese richting met Oekraïne wensten. Deze protesten werden door de Janoekovitsj hard neergeslagen en hierop werd de president naar Rusland verjaagd (Jansen, 2016). Rusland noemt het verjagen van de president ongrondwettig en stelt dat hiermee het welzijn van de Russischtalige Oekraïners in gevaar is (De Haas, 2018).

Deze situatie vertoont parallellen met Georgië, want ook toen volgde er een militaire interventie omdat de Russische inwoners van Zuid-Ossetië zouden worden bedreigd. In Oekraïne is het merendeel van de Krim Russisch en dus eigende Rusland zich het recht toe om in te grijpen ter behoeven van het beschermen van de Russische minderheid in het buitenland. Via een referendum werd de onafhankelijk uitgesproken, maar in feite was het een verkapte annexatie. Samen met de annexatie van het Krimgebied ondersteunde Rusland ook actief de pro-Russische rebellen die actief zijn en had de wens om het hele zuidoosten van Oekraïne in te nemen (Jansen, 2016).

Terugkomend op het referendum wat tot de annexatie van de Krim leidde, staat de Oekraïense grondwet dergelijke referendums niet toe. Rusland heeft echter de staatsgreep nooit erkend en daardoor is de gevluchte president Janoekovitsj nog steeds het rechtmatige staatshoofd en niet de huidige Oekraïense regering. Rusland zet dit argument kracht bij door te stellen dat de EU, samen met de VS, de soevereiniteit van een staat aantast door het erkennen van de nieuwe regering. Rusland bouwt verder door op de redenatie, want Oekraïne heeft een illegale regering en daarmee heeft alle verdragen die Rusland met Oekraïne heeft, inclusief het verdrag die het grondgebied van Oekraïne respecteert. De nationalistische, illegale Oekraïense regering vormt, volgens Rusland, zo een bedreiging voor de Russisch sprekende bevolking in Oekraïne en dat rechtvaardigt het verdedigen van de bevolkingsgroep (Allison, 2014).

Sinds de val van de Sovjet-Unie probeert Oekraïne los te komen uit de Russische sfeer, maar Rusland ziet Oekraïne nog steeds als 'a star in the Russian galaxy' (Shevtsova, 2020). Shevtsova beschrijft het gevoel van de Russen als iemand die zijn arm verliest, maar nog steeds de pijn heeft van de arm die er niet meer is. Rusland heeft er dan ook veel moeite Oekraïne als soevereine staat te zien. Deze moeizame houding zien we dus ook terug in de eerdere Oranje Revolutie en gasconflicten. Het bevestigt ook het perspectief dat Rusland op zich is naar een plek op het wereldtoneel sinds de val van de Sovjet-Unie.

6.3 Europese Invloed

Door de uitbreiding in 2004 was Oekraïne een directe buurman van de EU geworden. Dit ging tegelijkertijd met de Oranje Revolutie in 2004. De EU had hierin zichzelf de rol van crisismanager aangemeten en accepteerde Oekraïne deelname en het nieuwe ENP-programma van de EU. In de nasleep van de revolutie kwam de EU met een uitgebreid Actie Plan waarvan het verwachtte dat Oekraïne zou invoeren. Echter zocht de Oekraïense president de dialoog met de EU, maar de EU liet deze mogelijkheid tot dialoog onbenut en hield vast aan het eenzijdig opgestelde Actie Plan (Haukkala, 2008). Dit was niet de eerste keer dat Oekraïne toenadering zocht tot de EU, want Oekraïne was het eerste land van de Sovjet-Unie dat contact zocht met de EU, eind jaren '90 (Wolczuk, 2004). Wolczuk gaat hier dieper op in door te stellen dat Oekraïne wel aangeeft dat ze bij de EU willen, echter komt het beleid dat ze willen uitvoeren niet overeen met de ambitie om deel uit te maken van de EU. Het is evident dat de EU met het ENP, en het meer gespecificeerde Eastern Partnership, invloed heeft in Oekraïne.

In 2009 trad het Eastern Partnership in werking en daarmee was Oekraïne het Oost-Europese land met dat de meeste vooruitgang boekte (Dobrzhanska, 2014). Dit liep ongeveer gelijk met de druk die Rusland op Oekraïne uitoefende om voor Rusland te kiezen. Begin 2013 stond Oekraïne op het punt om een overeenkomst met de EU te sluiten, maar, zoals in hoofdstuk 7.2 naar voren kwam, probeerde Rusland hier een stokje voor te steken. Rusland voerde de druk op en er gebeurde heftige incidenten op Oekraïens grondgebied, waarvan de meest bekende de annexatie van de Krim en het neerhalen van passagiersvliegtuig MH17 wekenlang het nieuws domineerden. Maar het begon allemaal met vreedzame protesten van de voorstanders op het Euro-Maidanplein. Na een week grepen de ordetroepen in Kiev in en veranderde Pro-Europese houding van de protesten in een anti-regeringsprotest. Het veranderde eigenlijk niet van inhoud, maar door het geweld wat in werd gezet vonden de protesteerders dat de regering ook af moest treden (Dobrzhanska, 2014).

De annexatie van de Krim heeft er toe geleid en oorlog in Oekraïne hebben ertoe geleid projecten gebaseerd op het ENP-beleid niet meer konden worden uitgevoerd. Daarboven op kwamen de vraagstukken over energieveiligheid en de veiligheid die zwaar werden aangetast. Europese lidstaten als Polen en Litouwen zien in hoe kwetsbaar ze zouden kunnen zijn voor Russisch geweld en andere lidstaten moeten balanceren tussen hun economische relatie en politieke relatie met Rusland (Ikani, 2016). Haukkala (2016) betoogt dat al deze bovenstaande gebeurtenissen als een verrassing voor de EU kwamen. Ten eerste liet het zien dat Rusland het niet langer accepteert dat de EU zover wil uitbreiden dat zij zelfs in het 'nabije buurland' van Rusland komt. Ten tweede is door deze reactie van Rusland ook de hele veiligheidsstrategie van de EU totaal nutteloos gebleken. Ikani (2016) benadrukt dan ook dat zowel het ENP als de Rusland-EU relatie op een cruciaal kruispunt staat.

6.4 Oekraïense Identiteit

In de inleiding werd al gesteld dat Oekraïne een grens tussen twee wereldmachten is. Deze grens is niet nieuw en is door de geschiedenis heen steeds verlegd. Natuurlijk hoort daar de Sovjet-Unie bij, maar Polen heeft ook een tijd lang delen van Oekraïne beheerst (Hagen, 2012). Deze thesis neemt als uitgangspunt begin jaren '90. Zoals uit hoofdstuk 7.3 al bleek is Oekraïne erg afhankelijk van het gas en draaien er ook veel politieke problemen over de aanwezigheid van het gas en de daarbij behorende Russische pijpleidingen. Vanaf het moment van onafhankelijkheid begin jaren '90 heeft Rusland daarmee altijd invloed gehouden op Oekraïne, maar de aanwezigheid van gas heeft tot nog meer politieke ontwikkelingen geleid. De macht in Oekraïne komt niet alleen uit Kiev, maar wordt ook bepaald door de regionale oligarchen (Jansen, 2016) en daarmee wordt de manier waarop

Oekraïne wordt geregeerd voor een groot gedeelte bepaald door de aanwezigheid van het gas en de Russische gasleidingen.

Uit deze thesis komt naar voren dat zowel de EU als Rusland gebruikt maakt van het klassieke wereldbeeld waarin beide kampen elkaar uitsluiten. Rusland identificeert zichzelf als 'Other' in Europa, terwijl Europa Rusland weg zet als niet-Europees. Op basis van deze perspectieven wordt ook Oekraïne ingedeeld in twee gebieden. Het eerste gebied is het op het EU gerichte Westen en het tweede gebied is het op Rusland gerichte Oosten. Dat dit beeld niet klopt wordt door Jansen (2016) en Oversloot (2001) verder bevestigd. Zij hebben meer oog voor Oekraïne als land dan Oekraïne als puzzelstuk in een geopolitiek spel.

Na de val van de Sovjet-Unie kozen in een referendum zowel Oost-Oekraïne als West-Oekraïne met grote meerderheid onafhankelijkheid van de Oekraïense staat en het afstand nemen van Moskou (Oversloot, 2001). Sindsdien proberen zowel Rusland en de EU hun macht in Oekraïne uit te breiden en dat zien we voor het eerst terug in de Oranjerevolutie. De revolutie kwam voor zowel de EU als Rusland als een verassing. Rusland was niet bekend met de EU-sentimenten in Oekraïne en dit was ook het startpunt voor het feit dat Rusland de aanwezigheid van Westerse invloeden in Oost-Europa steeds meer begon te wantrouwen (Haukkala, 2018). Echter benadrukt Haukkala hier wel dat de EU hier geen actief beleid op heeft gevoerd, maar zij zien zichzelf wel als de instantie die aan de vraag van de demonstranten voldoet.

Men kan dus stellen dat Oekraïne richting de EU leunt om tegenwicht te bieden aan de groeiende invloed vanuit Rusland. De strijd tussen de EU en Rusland valt ook op in Oost-Europa en Oekraïne moet daarom ook balanceren tussen de grootmachten (Popescu & Wilson, 2009). Dit gedrag zien we bijvoorbeeld ook begin 2010 als Timosjenko naar Rusland gaat om de gasdeal te tekenen. Popescu en Wilson (2009) nemen ook de geldproblemen van Oekraïne als voorbeeld. Oekraïne had in die periode een lening nodig, maar weigerde de IMF-lening en leende het geld van Rusland. Dit is zeer kenmerkend voor de positie waarin de Oekraïne zich heeft gepositioneerd.

Ondanks de corruptie en de fragiele staatsinrichting heeft Oekraïne nog één troef achter de handen en dat is ook de strijd tussen de EU en Rusland. Op dit moment is het balanceren tussen de wereldmachten de strategie van Oekraïne, ze willen van Rusland los komen en de EU wil ze niet zien als lidstaat. Toch willen ze allebei invloed in Oekraïne (Meurs et al, 2015). Maar om dit als troef te bestempelen gaat veel te ver. De EU en Rusland zijn veel te machtig om spelletjes mee te spelen en Oekraïne is een te zwakke staat om serieus mee te spelen. Door de corruptie is Oekraïne niet in staat om goed te balanceren. Zo ligt de focus op het uitspelen van Rusland en de EU en niet zozeer op het hervormen van het land. Door deze strategie drijft Oekraïne steeds verder weg van zowel de EU als

Rusland. Het dichtdraaien van de gaskraan is bijvoorbeeld een uitkomst van het beleid in Oekraïne, maar ook het afwijzen van het NAVO-lidmaatschap geeft de EU geen goed gevoel.

Toch valt er wel wat te zeggen over dit beleid, want wil Oekraïne wel een keuze maken? Uit de geschiedenis van Oekraïne blijkt dat het vooral zelfstandig wil zijn en in ieder geval niet meer onder de paraplu van Rusland wil vallen. Dit beeld wordt bevestigd in het artikel van Jansen (2019). Jansen (2016) trekt dit beeld door naar de crisis van nu en bevestigd dat Oekraïne dan wel verdeeld is, maar niet verscheurd. Met andere woorden hadden de Russische Oekraïners dan wel geen warme relatie met de Westerse Oekraïners, ze gaven toch de voorkeur aan Oekraïne in plaats van aansluiting bij Rusland. Echter is de wens voor een pro-Europese koers ook sterk verminderd. Het beeld wat in de Europese en Russische media wordt verspreid klopt dan ook niet helemaal. Het klopt wel dat Oekraïne een grensland is wat steeds moet balanceren tussen het Westen en Rusland. Teveel naar het Westen zorgt voor conflicten met Rusland en teveel naar Rusland zorgt weer voor minder integratie met de EU. Daarbij schuwen beide wereldmachten niet om over de rug van Oekraïne hun strijd uit te vechten. Door het buitenlandbeleid van Rusland is Oekraïne voorzichtig geworden. Aangezien Rusland zichzelf het recht heeft toegeëigend om Russen in buitenland te beschermen en de Krim Russisch is geworden, is deze som snel gemaakt. Wanneer Oekraïne de Krim zou aanvallen, dan zou dat betekenen dat Rusland zal terugslaan en wellicht meer gebieden zal annexeren dan alleen de Krim (Allison, 2016).

6.5 Deelconclusie

De situatie zoals die in Oekraïne is geëscaleerd is het gevolg van de toenemende invloed die zowel Rusland als de EU in Oost-Europa willen. Oekraïne wordt door beide *Empires* als belangrijk gezien en dit zorgt ervoor dat Oekraïne weer op een grens van twee grootmachten ligt. Dit dwingt Oekraïne om te balanceren tussen deze grootmachten, omdat de EU nodig is voor stabiliteit en ze eigenlijk los willen komen van Russische invloeden.

Na de val van de Sovjet-Unie wilde Oekraïne zich losmaken van Rusland en toenadering tot de EU zoeken. Dit hebben ze gedaan om meer los te komen van Rusland en niet zozeer omdat ze bij de EU willen horen. Echter blijkt dat Rusland die toenaderingen naar de EU kan afstraffen door onder meer de separatisen in het Oosten te steunen. Door de politieke instabiliteit die Oekraïne al sinds de Oranje Revolutie treft is het ook niet in staat om dit spel goed te spelen.

Het valt ook op hoe Oekraïne door middel van de gasleidingen bij Rusland aan de lijn loopt. Zo blijkt dat de Oekraïense president Joesjtsjenko naar Moskou is gegaan om over de gasprijs te onderhandelen. Onderdeel van die onderhandelingen is het stationeren van Russische troepen op de Krim. Door dit soort praktijken is het voor Oekraïne heel moeilijk om los te komen van Russische invloeden en dat is wel wat het belangrijkste is voor de Oekraïense bevolking. Het bewijst ook hoe moeilijk het is voor Oekraïne om als grensland te balanceren tussen twee grootmachten.

7. Relatie Rusland-EU

7.1 Introductie

In de eerste hoofdstukken is geprobeerd om het habitus van de EU en Rusland in kaart te brengen. Op basis van historie is het huidige gedrag te verklaren en beide grootmachten proberen ook hun invloed op Oost-Europa te vergroten en accepteren het niet wanneer de ander daar beter in slaagt. Rusland en de EU zijn beiden *Empires* die invloed willen hebben in hun periferie, maar ze willen invloed hebben op elkaar en ook dat kan gevolgen hebben voor Oekraïne.

7.2 Normative Power of Civilizing Power

Uit het theoretisch kader kwam een quote van Bicchi (2006) naar voren die een onderscheid maakt tussen *normative power* en *civilizing power*. In deze thesis is naar voren gekomen dat de EU zichzelf ziet als *normative power* en dus universele waarden verspreid en verdedigd. Echter ziet Rusland de EU als *civilizing power* en dat de EU dus niet de universele waarden verspreid, maar vooral Westerse waarden. Rusland blijft dan ook bij het standpunt dat een soeverein land niet kan worden beïnvloed door een ander land. Wanneer er wordt gekeken naar de manier hoe de EU afspraken heeft gemaakt met Oekraïne, dan kan men inderdaad concluderen dat de Actie Plannen op een eenzijdige worden opgelegd. Oekraïne was zelfs het eerste voormalig Sovjet-land dat toenadering zocht tot het Westen, maar de EU bleef op het Actie Plan wijzen in plaats van de dialoog aan te gaan over hervormingen.

Een voorbeeld waarom Rusland de waarden van de EU niet als universeel ziet is de interpretatie van de democratie. De EU ziet de democratie zoals die in het Westen wordt uitgevoerd als universeel, echter hanteert Rusland een ander soort democratie. Rusland gelooft in haar eigen centraal geleide democratie met bijbehorende waarden. Deze democratie is gebaseerd op een eenpartijstaat, waarbij de media in handen is van het Kremlin. Het Kremlin probeert hierbij de Westerse invloeden te beperken en in te spelen op de Russische identiteit (Berben, 2016).

Aansluitend bij de bevindingen van Manners (2002) en bovenstaande is te verdedigen dat Europa alleen de Westerse waarden verspreidt en daarmee een *civilizing power* is. De landen van de EU hebben echter een lange geschiedenis waarin niet-Westerse landen zich moesten aanpassen aan het Westerse beeld om mee te mogen praten. Het is goed mogelijk dat hierdoor de EU geen zicht heeft op standpunten van andere *Empires*, omdat het zichzelf heeft aangemeten dat het een *normative power* is.

7.3 Conflict-relatie

Zoals uit het hoofdstuk 6.2 naar voren hebben Rusland en de EU sinds 2000 al een moeizame relatie met veel conflicten (Prozorov, 2007). Prozorov (2007) geeft hier twee redenen voor. De eerste reden heeft veel te maken met het buitensluiten van Russen in Europa. Door uitbreidingen richting Oost-Europa komt de EU erg dicht bij Rusland, maar tegelijkertijd worden er strengere paspoortcontroles ingevoerd voor Russen die naar Europa willen. Deze uitsluiting draagt bij aan de Russische identiteitscrisis, want het maakt ze het enige land in Europa dat niet 'Europees' is. Ten tweede heeft Rusland het idee dat het weinig of geen invloed heeft op de overeenkomsten die worden gesloten met de EU. De EU houdt geen rekening met afwijkende belangen die Rusland kan hebben in deze overeenkomsten en denkt alleen aan het EU-belang. Dit leidt er toe dat Rusland wederom wordt buitengesloten van het wereldtoneel (Prozorov, 2007).

Het conflict in Oekraïne is dan ook geen oorzaak voor de slechte relatie tussen de EU en Rusland, maar eerder een uitkomst van die relatie (Haukkala, 2016). Daarbij vermeldt Haukkala wel dat geen enkele partij bewust dit conflict heeft uitgelokt. Het is meer de beslissingen die alle betrokkenen hebben gemaakt in aanloop naar de crisis, maar dat Rusland sinds de Oranje-Revolutie wel bereid is om de gok te wagen als de kans zich voordoet.

Haukkala wijst wellicht hier met een beschuldigende vinger naar Rusland, maar het ENP heeft de relatie nog meer schade toegebracht. Het ENP gaat voorbij aan de traditionele machtspolitiek zoals

deze in Oost-Europa nog veel voorkomt. In Rusland staat vooral de staat centraal en wordt de democratische hervorming vooral als machtsmiddel gezien (Whitman & Wolff, 2010). Deze constatering lijkt dan ook wederom te bevestigen dat de EU vooral oog heeft voor haar eigen belangen en niet zozeer voor de belangen van Rusland of Oost-Europese staten.

Verder ziet Rusland in de Europese waarden een dubbel motief en maskeert het strategische doelen van de EU. Deze interpretatie wordt niet waargenomen door de EU. In reactie hierop richt Rusland de tegenhanger van de EU op en deze supranationale organisatie richt zich op landen in Oost-Europa en landen in het Aziatische deel van Rusland. Net zoals de EU deelname van Oekraïne aan ENP als noodzakelijk ziet, ziet Rusland deelname van Oekraïne aan hun tegenhanger als noodzakelijk. Op deze manier wordt Oekraïne gedwongen een keuze te maken tussen het Westen en Rusland en dit werkt uitsluiting en insluiting in de hand (Allison, 2016). Hierbij valt vooral weer op dat beide wereldmachten Oekraïne als noodzakelijk voor hun geopolitieke strategie te zien en niet als staat op zich. Dat ziet men ook terug op de omslagfoto van deze thesis, waarin Oekraïne als puzzelstukje tussen Rusland en de EU is afgebeeld en niet zozeer als een apart land.

7.4 Sanctiebeleid van de EU

De EU is een soft-power, maar dat betekent niet dat EU alleen maar handelsrelatie aanknoopt. Zoals gezegd is het ook een angst om geen handelsrelatie te hebben met de EU (Bialasiewicz, 2008). De EU kan de handelsrelatie ook bemoeilijken met sancties. Een sanctie is een economische straf voor een land dat de opgelegde regels overtreedt, denk bijvoorbeeld aan extra importheffingen of zelfs importverboden voor bepaalde producten. Het nadeel van een sanctie is dat het de economie van beide treft. Bedrijven kunnen minder kopen, maar ook minder verkopen (Van der Tocht, 2019).

Door de escalatie van het Oekraïne conflict kwam de EU steeds meer voor de vraag te staan over hoe Rusland kon worden gedwongen om te stoppen met hun huidige geopolitieke beleid, dit zonder inzet van militaire middelen (Van der Tocht, 2019). Op dit moment heeft de EU sancties ingesteld tegen Rusland vanwege de annexatie van de Krim. Zolang Rusland blijft vasthouden aan de Krim, blijven de EU-sancties van kracht. De EU verlengt elk half jaar de sancties en heeft deze sancties ook verbonden aan de Verdrag van Minsk. Wanneer Rusland zich aan dit verdrag houdt, dan versoepelen op termijn ook de sancties voor Rusland (Europa-Nu, z.d.)

Over de impact van sancties verschillen de meningen. Zo wordt in het volgende hoofdstuk de afhankelijkheid van de handel in gas verder uitgelegd. Deze handel is zó noodzakelijk voor zowel de EU als Rusland dat deze handel nooit zal worden voorzien van restricties. Ondertussen heeft Rusland, ondanks de sancties, wereldwijd wel haar invloed kunnen vergroten ten kosten van het Westen. (Gerrits, 2019). Gerrits haalt de situatie in Syrië en het Midden-Oosten aan, maar Rusland heeft ondanks de tegenslagen ook grip gekregen op Oekraïne. Doordat de Europese sancties gekoppeld zijn aan het Verdrag van Minsk is Rusland gelijk een onderhandelingspartner en daarmee ziet de EU Rusland ongewild als gelijkwaardig.

De sancties hebben op korte termijn dan wel geen invloed op het Russisch handelen, op de lange termijn zal Rusland het hoe dan ook gaan voelen. Uit gegevens van het IMF blijkt dat de Westerse sancties tussen de 1 en 2 procent van de economie kosten. Daarnaast zijn de meest Westerse sancties zo ingesteld dat ook vooral de invloedrijkste personen achter Poetin worden geraakt door de sancties. Zo worden hun banktegoeden in Europa bevroren en hebben ongeveer 150 Russen een inreisverbod in Europa (Europa-nu, z.d.). Door deze 150 invloedrijke Russen economisch hard te raken wordt de druk op meer toenadering naar het Westen groter en door deze specifieke sancties wordt ook de Russische bevolking minder hard geraakt door de sancties.

Dat de Westerse sanctie op den politieke macht van Rusland raken staat vast, maar Gerrits (2019) betwijfelt of ze effect zullen hebben op Rusland geopolitieke agenda.

“We zullen dus geconfronteerd blijven met Rusland zoals het is, en niet zoals we het graag willen zien (Gerrits, 2019 p. 8).”

Sancties kunnen dus op de lange termijn effect hebben, maar het biedt niet gelijk een reactie op gebeurtenissen die om direct handelen vragen. Van Middelaar (2016) stelt dan ook dat de instrumenten die de EU heeft niet zijn gemaakt voor gebeurtenissenpolitiek zoals de annexatie van de Krim, maar bijvoorbeeld ook op het migrantenvraagstuk is de EU traag met reageren. Deze gebeurtenissen vinden zo snel plaats, dat de EU te weinig tijd heeft om er goed op te reageren. Bij de tot realiseren van het ENP beleid konden men ook zien hoe traag zo'n proces kan gaan en wat de invloed van een lidstaat is.

Een ander nadeel van de sancties wordt door Van Meurs et al. (2015) aangehaald. Sancties kunnen ook de anti-sentimenten ook verstevigen en het dwingt de sanctionerende instantie om ook hard te grijpen als, in dit geval Rusland, het land niet wenst mee te werken aan de sancties. Het is nog niet duidelijk wat de vervolgstap is als een land niet veranderd, ondanks de sancties. Europa heeft nu het slagen van het Verdrag van Minsk verbonden aan de sancties tegen Rusland. Maar het is niet duidelijk wat er gebeurd als Rusland zich niet aan de afspraken houdt. Militair ingrijpen is uitgesloten

en verdere sancties kan ervoor zorgen dat de EU haar eenheid verliest. Lidstaten als Nederland en Oost-Europese landen hebben direct te maken met de gevolgen van de Oekraïense oorlog. Lidstaten als Italië zien het vooral als beperkingen in de handel en zouden graag versoepelingen zien.

Een streng sanctie-regime ook de anti-sentimenten van de Russische bevolking kan versterken. Poetin verkoopt het namelijk als een poging van de Westerse wereld om Rusland als wereldspeler klein te houden. Naast die versterking van 'Other'-gevoel van Rusland, is het ook nodig dat de EU een 'exit-strategy' heeft (Meurs, et al., 2015). Op basis van de kernwaarden van de EU en ook als soft-power is het voor de EU niet mogelijk om militair in te grijpen, een middel waar NAVO-bondgenoot Amerika nog wel eens op terug wil vallen. Zo zou het in theorie kunnen dat er een humanitaire ramp in Rusland ontstaat door een voedseltekort. Zal De EU dan de sancties terugdraaien om Rusland te helpen? Ook als Rusland geen tegenprestatie levert? Sanctionering legt dus niet alleen verplichtingen op aan de gesanctioneerde, maar ook aan de oplegger (Meurs et al., 2015).

Voor een goed sanctiebeleid is er ook eenheid in de EU nodig, maar de EU is zelf ook verdeeld in verschillende kampen. Dit zorgt weer voor een splitsing binnen de EU en wanneer er zich breuken in een relatie voordoen dan ziet Rusland een mogelijkheid om toe te slaan. Begin 2020 is Noord-Italië zwaar getroffen door het corona-virus en was er een tekort aan medische apparatuur en personeel. Door een haperde EU, kon Rusland deze apparatuur aan Italië leveren. Zo kan het zijn dat er Russische militaire trucks door het Italiaanse Bergamo kunnen rijden. Bij aankomst van de goederen hingen de Italiaanse en Russische vlag naast elkaar met de begeleide tekst "*From Russia with love*", vermoedelijk naar de bekende Westerse James Bondfilm (Van Assen, 2020). Deze films speelde zich af tijdens de Koude Oorlog en de Sovjet-Unie hoorde altijd bij de vijanden in de film.

Dat EU-lidstaat Frankrijk meer mondkapjes dan Rusland en China heeft geleverd, maar ook het feit dat 80% van de Russische goederen niet aan de Europese standaarden voldeden maakt niet meer uit. Rusland heeft zich aan Italië laten zien als betrouwbare partner. Dat deze hulp voor politiek gewin is gestuurd wordt echter ontkend. De Russische ambassadeur reageerde woedend en stelde dat een het om een onzelfzuchtige poging was om een bevriend volk te helpen (Van Assen, 2020). Het gevolg van de steunmaatregelen houden in dat de EU waarschijnlijk niet de sancties kan verzwaren, omdat Italië tegen verzwaring zal stemmen en misschien wel pleit voor verlichting van de sancties.

7.5 Afhankelijke Relatie Door Gas en Geld

Uit de casus bleek dat Europa voor haar energievoorziening erg afhankelijk is van het Russische gas, maar dat Rusland ook erg afhankelijk is van het geld dat er vanuit de EU voor wordt betaald. De EU heeft grote zorgen over haar energiezekerheid en is bang dat Rusland weer de gaskraan dichtdraait, net als in 2006 (Stern, 2006)(De Kort & Spanjer, 2008). Echter is deze angst van de EU niet gegrond. Alhoewel de EU afhankelijk is van Russisch gas. Is Rusland net zo afhankelijk van het geld dat vanuit de EU wordt betaald (Ziegler, 2012, p.13).

Om de handel in gas in goede banen te leiden ligt de verantwoordelijkheid van het gas bij het staatsbedrijf Gazprom. Gazprom is verantwoordelijk voor 8% van de Russische economie (25% van de winst gaat naar de Russische overheid). Hierbij biedt Gazprom het gas voor zeer lage prijzen aan op de Russische markt, om toch tot grote winsten te komen wordt daarom het gas wat ze exporteren naar de EU, maar ook de transmissielanden flink duurder (Viktor, 2008). Wat verder opvalt in het artikel van Viktor is de aanwezigheid van Gazprom in bijna elke EU-lidstaat. Meestal zijn ze dan een grootaandeelhouder. Het toont in ieder geval aan dat Rusland de verkopende partij is, maar ook invloed heeft op de kopende partij. Wat verder opvalt is dat Gazprom hoofdsponsor is van het grootste Europese sportevenement, de Champions League (UEFA, 2018).

Zoals naar voren kwam in de thesis was er in 2006 sprake van de eerste echte energiecrisis in Europa, doordat Oekraïne voor de EU bestemd gas aftapte. Vanaf dat moment spreekt de EU dan ook over energieveiligheid. Als voormalig Sovjetrepubliek heeft Oekraïne de status gekregen van een transmissie land. Dit komt doordat de gasleiding door Oekraïne loopt en nu nog relevant is voor de gasleverantie. Dit noodzaak van energieveiligheid komt ook naar voren in het ENP-beleid van de EU

De afhankelijkheid van gas is niet alleen voor de EU, ook Rusland is afhankelijk van het geld dat via de verkoop van gas binnenkomt. Dit maakt dat de EU en Rusland wederzijds van elkaar afhankelijk zijn. De EU heeft het gas nodig om aan haar energievoorziening te voldoen en Rusland heeft de verkoop aan de EU nodig om kapitaal te verkrijgen. Hierin streven Rusland en de EU wel dezelfde doelen na. Beide landen willen namelijk de risico's zo klein mogelijk houden en de inkomsten zo hoog mogelijk.

Deze relatie die op basis van energieveiligheid is gebouwd, zorgt dan ook voor aparte situaties tussen Oekraïne, Rusland en de EU. Als reactie op de gebeurtenissen in Oekraïne is de EU namelijk continu bezig met een sanctiebeleid tegen Rusland. Deze sancties zijn van individuele, diplomatieke en economische aard. Zo heeft de EU alle samenwerkingsprogramma's stopgezet, importverboden op Russische goederen ingesteld en ook de toegang tot de Europese kapitaalmarkt ontzegd. Op deze

sancties heeft Rusland dan ook weer tegensancties ingevoerd zoals het verbod op import van Oekraïense goederen (Van Meurs et al, 2015).

De handel in gas is dus voor beide grootmachten van grote waarde, de gebeurtenissen hebben ook laten zien dat het voor een hooggespannen relatie zorgt. Maar ook de transmissielanden hebben last van deze erfenis uit het Sovjettijdperk, de gasleidingen lopen nog door hun land en zijn noodzakelijk voor het transport van gas. Door deze leidingen is Rusland ook in staat om invloed uit te oefenen op de transmissielanden, dat is naar voren gekomen in het gasconflict van Oekraïne. Deze transmissielanden vertegenwoordigen geen grote waarde voor Rusland en Rusland zal dan ook in staat zijn eerder in te grijpen in de transmissielanden dan dat het de Europese markt verstoort (De Kort & Spanjer, 2008)

7.6 Normale relaties

In hoofdstuk 5 kwam naar voren dat Rusland weer een grootmacht wil worden om rekening mee te houden. Het wil dan ook als een gelijke partner worden behandeld door de EU. In 2003 besloot Rusland dan ook om niet deel te nemen aan het ENP-programma, omdat Rusland van mening is dat die relatie niet gelijkwaardig is, iets dat ook wordt onderstreept in hoofdstuk 4 (Europa-Nu, z.d.).

De EU bracht Rusland in 2003 op de hoogte van het ENP, maar Rusland verwachtte niet veel van dit beleid. Rusland vond dat de EU teveel kleine landen op een hoop gooide en daar ook dan Rusland bij schaarde. Bij deze afwijzing gaf Rusland al aan dat het zijn eigen visie heeft op Oost-Europa. Uiteindelijk kreeg Rusland inderdaad een betere relatie met de EU dan de landen die deelnamen aan ENP, maar door de Oranjerevolutie kreeg Rusland ook in de gaten dat het ENP wel eens een concurrent zou kunnen worden in Oost-Europa (Van der Togt, 2015).

Rusland ging ervan uit dat hun positie sterk genoeg was in Oost-Europa en dat wanneer dat niet kon er nog altijd de gasleidingen waren en nam daarom het ENP maar aan voor wat het was. Maar ook de EU en Rusland haalde de banden aan begin 2010 waren er verschillende samenwerkingen tussen de EU en Rusland. Het doel van deze samenwerking was eigenlijk het moderniseren van Rusland, naar Europees beeld. De EU viel hierbij terug op de *normative power*, iets wat Rusland dus al *civilizing power* ziet. Begin 2012 keerde Poetin ook terug al president en begin Rusland zich weer op het alternatief van de EU te richten. De Unie waarin Poetin vond dat Oekraïne heel erg belangrijk voor was. Hierbij forceerde het Oekraïne dus ook om te kiezen tussen de EU of de Euraziatische

Economische Unie (Van der Togt, 2015). Hierdoor lijkt het erop alsof Poetin nu de EU als 'Other' gebruikt.

Door deze opstelling van Rusland is het moeilijk te beseffen wat ze precies willen, want eerst wilden ze een gelijke relatie met de EU. Iets wat de EU ook na streeft en wat in periodes ook heel erg goed is gegaan. Echter stuiten de EU en Rusland steeds weer op cultuurverschillen en is onder Poetin het beleid om geslagen en wordt er onder Poetin geprobeerd om een concurrerend blok van landen naast de EU te plaatsen, op die manier krijgt men ook een plek op het wereldtoneel. Door deze houding lijkt een samenwerking in ieder geval verder weg dan ooit en blijft alleen nog de handel in gas over.

Het is bekend dat Rusland de gasleidingen gebruikt om Oost-Europese landen onder druk te zetten, maar op dit gebied werken de EU en Rusland nog wel samen. De afhankelijk is simpelweg te groot. (Kneppers, 2011). Kneppers betoogt verder dat dit niet geldt voor de voormalige Sovjet-Republieken en dat daarin Rusland het wel als machtsmiddel kan gebruiken.

7.7 Deelconclusie

De relatie tussen de EU en Rusland gaat op en neer waar vooral Rusland zich laat zien als een land wat nog niet weet wat het wil. Toen de EU in 2003 met het ENP-beleid begon, vond Rusland het eigenlijk wel prima. Het was er namelijk nog niet van overtuigd dat het echt een impact in Oost-Europa zou hebben. Maar Rusland is zich in de jaren daarna weer steeds meer als 'Other' gaan zien en ook naar gedragen. Zo hebben ze bijvoorbeeld een tegenhanger opgericht van de EU, om hetzelfde te bewerkstelligen met de landen in Oost-Europa. Maar Rusland vindt ook dat de EU zich als *civilizing power* opstelt en daarmee geen rekening houdt met de belangen van Rusland. Rusland probeert daarom om de Europese invloed te beperken door onrust te veroorzaken.

De EU probeert Rusland ook wel te bewegen tot hervormingen, door rond 2010 de dialoog aan te gaan. Vanaf 2014 probeert de EU het met sancties. De sancties zijn bedoeld om Rusland te dwingen tot interne veranderingen, maar de sancties van de EU zijn niet in staat om hout te snijden. Het probleem van deze sancties is dat het geen effect kan hebben. De EU zou Rusland heel hard kunnen raken door sancties op het Russische gas in te stellen, maar daarmee komen ze zelf ook direct in de problemen. Daarvoor is de EU weer te afhankelijk van Russisch gas. Doordat de EU de sancties voor een groot gedeelte heeft gekoppeld aan de situatie in Oekraïne ziet het er niet naar uit in de relaties tussen de EU en Rusland op korte termijn zullen verbeteren.

9. Conclusie

Deze thesis heeft onderzocht of het ENP en energieveiligheid bijdragen aan de escalatie in Oekraïne. Door voor zowel het Russische als het Europese beleid te beschrijven en analyseren is er geprobeerd een antwoord te vinden op de vraag.

Allereerst is daar het *European Neighbourhood Policy* van de EU. Doordat de EU sinds de jaren '90 steeds meer is gaan groeien met nieuwe lidstaten verschoven ook haar grenzen. In 2004 was de laatste grote uitbreiding en kwam de grens van de EU tegen Oekraïne aan te liggen. Om de stabiliteit aan de grens te garanderen werd er besloten om een *ring of friends* te creëren. Landen in Oost-Europa werden aangemoedigd om deel te nemen aan het ENP-programma, op die manier konden ze meedelen in de welvaart van de EU. Het was voor deze landen niet mogelijk om lid te worden van de EU, maar hoe meer hervormingen hoe intensiever de samenwerking. Over het ENP-programma is niet echt een discussie mogelijk, de EU verwacht dat het deelnemende land het uitvoert.

Deze houding zien we historisch gezien ook terug, want landen die vroeger mee wilde doen op het wereldtoneel moesten voldoen aan de Westerse standaard en dat komt ook sterk terug in het ENP-beleid. Het maakt het ENP-beleid wel *post-colonial*, want de macht wordt gebruikt om invloed op een onafhankelijk land uit te oefenen. Inhoudelijk is er dus kritiek op het ENP te geven, maar het is niet zo dat de inhoud van het ENP ervoor zorgt dat er een onveilige situatie in Oekraïne ontstaat. Maar het is vooral het perspectief van de EU wat voor de spanning zorgt, het ENP is er dus een verlengde van. Qua inhoud hoeft het ENP dus niet bijdragen aan de geopolitieke spanningen, maar de EU is niet in staat gebleken om rekening te houden met de belangen van Oekraïne en Rusland en dat is wel een oorzaak voor de toename in de spanningen. Doordat Oekraïne deelneemt aan het ENP is daardoor ook de grens van de EU weer een stukje naar Rusland opgeschoven en Rusland beschouwd dat als een bedreiging.

Rusland voelt zich namelijk bedreigd door deze opkomst van het Westen in hun achtertuin. Alhoewel Rusland een Europees land is, heeft het zich altijd opgesteld als 'Other' en afgezet tegen West-Europa. Zij zijn van mening dat een staat soeverein moet kunnen opereren en dat geen andere staat, zoals bij het ENP gebeurt, over een soevereine staat kan beslissen. Rusland heeft hierop haar eigen buitenlandbeleid geformuleerd door veel Russische minderheden in Oost-Europa een Russisch paspoort te geven. Op deze manier kan Rusland altijd militair optreden als hun eigen bevolking wordt aangevallen. Dit gebeurde toen Oekraïne en Georgië bijna lid werden van de NAVO. Op dat moment besloot Rusland tot militair optreden in Georgië en daarmee haakte de NAVO af.

Dezelfde reactie kan men vaststellen in Oekraïne met het Europese associatieverdrag en Rusland als reactie daarop de rebellen in Oekraïne steunde en de Krim annexeerde. Er kan echter niet geconcludeerd worden of Rusland reageert op het ENP of dat het een eigen agenda heeft. Het ENP zorgt er dus wel voor dat de relatie met Rusland op scherp komt te staan, doordat het ook geen rekening houdt met de historische invloed vanuit Rusland. Rusland vermoedt ook dat het ENP wordt gebruikt om uiteindelijk ook invloed in Rusland te krijgen.

In deze thesis is er gekeken naar Oekraïne als onderdeel van de machtsstrijd tussen de EU en Rusland. Oekraïne is voor zowel de EU als Rusland een belangrijk onderdeel voor hun beleid in Oost-Europa. Na de val van de Sovjet-Unie werd Oekraïne zelfstandig en wilde het ook afstand nemen van de Russische invloeden, terwijl Rusland al vrij snel na de val van de Sovjet-Unie op zoek ging naar nieuwe relaties in Oost-Europa. Oekraïne wees deze toenaderingen af en wist dat het de EU nodig had om los te komen van Rusland. Dat maakt Oekraïne het grensland wat het altijd is geweest en dwingt het Oekraïne ook te balanceren tussen twee *Empires*. Door het Europese verdrag te tekenen in 2012 greep Rusland de kans op een burgeroorlog te beginnen in Oekraïne, waar in Oost-Oekraïne militair gesteund werd door Rusland en de EU niks anders kon dan Rusland sanctioneren om Rusland er toe te bewegen andere opties te bespreken. Het ENP draagt dan in zoverre bij aan de onveiligheid dat verdere europeanisering van Oekraïne leidt tot meer agressie vanuit Rusland.

Een ander onderdeel van deze thesis ging over de energieveiligheid. Dit is een specifiek punt wat later bij het ENP is toegevoegd en heeft er mee te maken dat Europa heel erg afhankelijk is van het Russische gas. Dit Russische gas wordt door pijpleidingen in Oost-Europa naar West-Europa getransporteerd. Deze leidingen lopen dus door landen als Oekraïne en andere voormalige Sovjetrepublieken. De EU is namelijk bang dat Rusland de gasleveringen aan de EU stopzet, een situatie die in 2006 voorkwam. Het was echter niet Rusland die de gastoevoer afkneep, maar Oekraïne. Rusland had namelijk het gas richting Oekraïne afgesloten vanwege grote betalingsachterstanden, waarop Oekraïne het Europese gas aftapte. Rusland is ook afhankelijk van de inkomsten vanuit de EU en het is dan ook zeer onwaarschijnlijk dat Rusland de gaskraan voor de EU dichtdraait. De energieveiligheid van Europa zal daarom niet snel in gevaar komen, daarvoor zijn de belangen van beide grootmachten te groot.

Een ander verhaal gaat op voor Oekraïne, dat veel inkomsten haalt uit de gasleidingen. De pijpleidingen die nog aanwezig in Oost-Europa geven Rusland namelijk een machtsmiddel om Oekraïne te dwingen uit te voeren wat Rusland wil. Oekraïne en Rusland hebben meerdere gascrisisen gehad en Rusland heeft altijd Oekraïne onder druk kunnen zetten door de gaskraan dicht te draaien. Op die manier heeft het ook militaire aanwezigheid in Oekraïne kunnen afdwingen op de

Krim, nog voordat Rusland besloot het te annexeren. Het is interessant om verder te onderzoeken wat de gevolgen kunnen zijn als de gasleidingen gelijk vanuit Rusland naar de EU lopen en wat dan de gevolgen voor Oost-Europa zijn, die kunnen zowel negatief als positief uitpakken. De relatie tussen de EU en Rusland zit intussen muurvast en het lijkt alsof alleen de gasleiding nog enige aanleiding voor overleg biedt. Het lijkt erop dat Poetin zich afzet tegen de EU om zijn eigen Unie te versterken, dus op dit moment heeft Rusland ook geen noodzaak om de relatie te versterken.

10. Literatuurlijst

- Agnew, J. (1994). *The territorial trap: the geographical assumptions of international relations theory*. *Review of international political economy*, 1(1), 53-80. Geraadpleegd op 26-5-2019, van <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/09692299408434268>
- Albert, M., & Reuber, P. (2007). *Introduction: the production of regions in the emerging global order—perspectives on ‘strategic regionalisation’*. *Geopolitics*, 12(4), 549-554. Geraadpleegd op 26-5-2019, van <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14650040701546038?needAccess=true>
- Allison, R. (2014). *Russian ‘deniable’ intervention in Ukraine: how and why Russia broke the rules*. *International Affairs*, 90(6), 1255-1297. Geraadpleegd op 22-5-2018, van <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1468-2346.12170>
- Ashcroft, B. (2013). *Post-colonial transformation*. Routledge. Geraadpleegd op 16-8-2019, van https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/37995252/Bill-Ashcroft-Post-colonial-transformation.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DPost-Colonial_Transformation.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20190816%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20190816T141942Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=ec25740be6546ad64679502c9858ad8ea7a83966bed6e18109aa11807fab9175
- Behr, H. (2007). *The European Union in the legacies of imperial rule? EU accession politics viewed from a historical comparative perspective*. *European Journal of International Relations*, 13(2), 239-262. Geraadpleegd op 16-8-2019, van <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1354066107076956>
- Berben, G. (2016). *Russische Soft Power In Het Nabije Buitenland (Masterthesis)*. Geraadpleegd op 13-8-2019, van https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/275/457/RUG01-002275457_2016_0001_AC.pdf
- Bialasiewicz, L. (2008). *The uncertain state (s) of Europe?*. *European urban and regional studies*, 15(1), 71-82. Geraadpleegd op 16-9-2019, van <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0969776407081279>

https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20090300_russisch_veiligheids_beleid_haas.pdf

- de Haas, M. (2015). *Nieuwe Koude Oorlog met een zwijgende NAVO?* Geraadpleegd op 14-8-2019, van https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/43268744/160300_Atlantisch_Perspectief_-_Nieuwe_Koude_Oorlog_met_een_zwijgende_NAVO.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3D160300_Nieuwe_Koude_Oorlog_met_een_zwijg.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20190814%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20190814T114203Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=345d99550a9ce2c21b39dc903a52ce039fd7231ae98f153d749ec5f413e6a7db
- De Kort, J & Spanjer, A.(2008). *Russische energiepolitiek: bedreiging voor Europa?. Kwartaalschrift Economie, 5, 19.* Geraadpleegd op 13-9-2019, van https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/42509/jdk_2008_02.pdf?sequence=1
- De Smet, F. (2019). *Interview met Wim Coudenys: 'Poetin is wat ze in het Engels een bully noemen: een pestkop'. Knack Historia, (75), 141-145.* Geraadpleegd op 14-8-2019, van https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:WSC6_HAq8QsJ:scholar.google.com/+Poetin+Bully&hl=nl&as_sdt=0,5
- Dobrzanska, O. (2014). The EU aspect at the Ukrainian Maidan. *EURINT, 1(1), 83-89.* Geraadpleegd op 11-6-2020, van https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/772974/mod_resource/content/0/Batora%20Rieker%202018.pdf
- Dyduch, J., Kosir, I., Kupczyk, R., & Usiak, J. (Eds.). (2017). *Poland and Slovakia: Bilateral Relations in a Multilateral Context (2004–2016): Essays on Politics and Economics.* Columbia University Press.. Geraadpleegd op 29-3-2018, van https://www.researchgate.net/profile/Marta_Pachocka/publication/308379542_EU_relations_with_Eastern_Partnership_strategy_opportunities_and_challenges/links/57e26fb308ae1f0b4d95c7e3/EU-relations-with-Eastern-Partnership-strategy-opportunities-and-challenges.pdf#page=227
- Europa EU (z.d.) *De geschiedenis van de Europese Unie.* Geraadpleegd op 1-6-2020, van https://europa.eu/european-union/about-eu/history_nl
- Europa Nu, (z.d.) *Beleid buurlanden.* Geraadpleegd op 26-3-2019, van https://www.europa-nu.nl/id/vh1anh57c4kn/beleid_buurlanden

- Europa Nu, (z.d.) *Oostelijk Partnerschap*. Geraadpleegd op 26-3-2019, van https://www.europa-nu.nl/id/vi4vbv1tpls3/oostelijk_partnerschap
- Europa Nu, (z.d.). *Relatie EU-Rusland*. Geraadpleegd op 4-6-2019, van https://www.europa-nu.nl/id/vhkuiga832pv/relatie_eu_rusland
- Europa Nu. (z.d.). *Artikel I-2: De waarden van de Unie*. Geraadpleegd op 15-8-2019, van https://www.europa-nu.nl/id/vgt8md6d4mvq/artikel_i_2_de_waarden_van_de_unie
- Europa Nu. (z.d.) *Verdrag tot oprichting van een Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS-Verdrag)*. Geraadpleegd op 1-6-2020, van https://www.europa-nu.nl/id/vh7doush0hzs/verdrag_tot_oprichting_van_een_europese
- Gawrich, A., Melnykovska, I., & Schweickert, R. (2010). *Neighbourhood Europeanization through ENP: the case of Ukraine*. *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 48(5), 1209-1235. Geraadpleegd op 11-8-2019, van https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/36562/ssoar-2009-gawrich_et_al-Neighbourhood_Europeanization_through_ENP_The.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Gerrits, A. W. M. (2018). *Confronteer Rusland waar nodig; werk samen waar mogelijk*. *Clingendael Spectator*, 2018. Geraadpleegd op 13-9-2019, van https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/70940/Confronteer_Rusland_waar_nodig_werk_samen_waar_mogelijk.pdf?sequence=1
- Goris, S.(2007). *De Oekraïense Natievorming In Confrontatie met Oost-West Opposities* (thesis). Geraadpleegd op 14-8-2019, van https://lib.ugent.be/fulltxt/RUG01/001/348/594/RUG01-001348594_2010_0001_AC.pdf
- Gray, C. (2011). *Hard Power and Soft Power: The utility of military force as an instrument of policy in the 21st century*. *Lulu. com*. Geraadpleegd op 4-6-2019, van <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a542526.pdf>
- Kneppers, S. (2011). *Gazprom, het Kremlin en de Europese energieveiligheid*. *Internationale spectator*, 65(4), 208-212. Geraadpleegd op 25-6-2020, van file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/2009_stephanie-kneppers.pdf
- Hardt, M., & Negri, A. (2001). *Empire*. Harvard University Press. Geraadpleegd op 5-6-2019, van [50](https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/5610931/Empire_-_Michael_Hardt___Antonio_Negri__2000_.pdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DEmpire.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20190605%2Fus-east-

</div>
<div data-bbox=)

1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20190605T094920Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=7fb17186b85dd7854c11602cc41ca8a340374b731614a64e0213ccf07110e11c

- Hagen, J. (2012). *The European Neighborhood Policy: A Closure of EU Enlargement?* [masterthesis]. Geraadpleegd op 16-8-2019, van https://theses.uhn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/2928/Hagen%2c_Jesper_1.pdf?sequence=1
- Haukkala, H. (2008) *The Russian Challenge to EU Normative Power: The Case of European Neighbourhood Policy, The International Spectator, 43:2, 35-47, DOI: 10.1080/03932720802057117* Geraadpleegd op 11-8-2019, van <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03932720802057117>
- Haukkala, H. (2015). What Went Wrong and What Right for the EU in Ukraine?. Geraadpleegd op 11-6-2020, van <http://aei.pitt.edu/79037/1/Haukkala.pdf>
- Haukkala, H. (2018). 'Crowdfunded Diplomacy'? The EU's Role in the Triangular Diplomacy Over the Ukraine Crisis. In *Triangular Diplomacy among the United States, the European Union, and the Russian Federation* (pp. 77-94). Palgrave Macmillan, Cham. Geraadpleegd op 11-6-2020, van https://www.researchgate.net/profile/Mikulas_Fabry/publication/319773634_Whose_International_Law_Legal_Clashes_in_the_Ukrainian_Crisis/links/59f7c8930f7e9b553ebee0e/Whose-International-Law-Legal-Clashes-in-the-Ukrainian-Crisis.pdf#page=87
- Havel, V. (1996). *Er kunnen geen twee Europa's naast elkaar bestaan. Volkskrant 18-5-1996* . Geraadpleegd op 14-7-2019, van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/er-kunnen-geen-twee-europa-s-naast-elkaar-bestaan~b02fa286/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2F>
- Hill, C. (2000). *The geo-political implications of enlargement*. Geraadpleegd op 25-6-2020, van [file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/2000_EUI%20WP_RSCAS_030%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/2000_EUI%20WP_RSCAS_030%20(1).pdf)
- Hooper, B., & Kramsch, O. (2007). *POST-COLONISING EUROPE: THE GEOPOLITICS OF GLOBALISATION, EMPIRE AND BORDERS: HERE AND THERE, NOW AND THEN. Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 98(4), 526-534.* Geraadpleegd op 5-6-2019, van http://oldwww.upol.cz/fileadmin/user_upload/PF-katedry/politologie/Post-colonising_Europe.pdf

- Ikani, N. (2019). Change and continuity in the European neighborhood policy: The Ukraine crisis as a critical juncture. *Geopolitics*, 24(1), 20-50. Geraadpleegd op 12-8-2019, van <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14650045.2017.1422122>
 - James, D. (2011). Beginning with Bourdieu in educational research. *British Educational Research Association on-line resource*. Geraadpleegd op 6-4-2020, van https://scholar.google.nl/scholar?hl=nl&as_sdt=0,5&q=structure+agency+bourdieu#d=gs_cit&u=%2Fscholar%3Fq%3Dinfo%3Ay6L4z8PqC44J%3Ascholar.google.com%2F%26output%3Dcite%26scirp%3D5%26hl%3Dnl
 - Jansen, M. (2009). *De tandem van Medvedev en Poetin: wie heeft de macht in Rusland?*. *Internationale spectator*, 63(1), 20-23. Geraadpleegd op 14-8-2019, van https://pure.uva.nl/ws/files/873437/74297_jansen1.pdf
- Jansen, M. (2011). Janoekovytsj als president: heeft een ‘poetinisering’ van Oekraïne kans van slagen?. *Internationale Spectator*, 65(6), 321-324. Geraadpleegd op 10-6-2020, van https://pure.uva.nl/ws/files/1297904/93503_20110600_is_art_jansen.pdf
- Jansen, M. (2016). *Oekraïne: verdeeld, maar niet verscheurd*. *Socialisme en Democratie*, 73(1), 27-32 . Geraadpleegd op 6-3-2018, van https://pure.uva.nl/ws/files/2809901/175682_marc_jansen_oekraïne_verdeeld_maar_niet_verscheurd_1.pdf
 - Jarábik, B., & Kobzová, J. (2011). Ending the Enp's ‘schizophrenia’: Addressing Myths, Narrowing Focus, Improving Implementation. *European View*, 10(1), 45-50. Geraadpleegd op 3-11-2019, van <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1007/s12290-011-0163-5>
 - Junge, A. (2016). *Rusland, Oekraïne en de Krim*. Geraadpleegd op 16-8-2019, van <https://historiek.net/rusland-oekraïne-en-de-krim/62985/>
 - Kelley, J. (2006). *New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy*. *JCMS* 44(1): pp. 29-55. Geraadpleegd op 12-8-2018, van <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1468-5965.2006.00613.x>
 - Korosteleva, E. (2014). *The Eastern Partnership Initiative: A New Opportunity for the Neighbours?*. In *Eastern Partnership: A New Opportunity for the Neighbours?* (pp. 8-30). Routledge.. Geraadpleegd op 24-03-2019, van <https://kar.kent.ac.uk/39205/>
 - Kramsch, O. T. (2011). *Along the borgesian frontier: excavating the neighbourhood of “Wider Europe”*. *Geopolitics*, 16(1), 193-210. Geraadpleegd op 13-9-2019, van https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1207/s15327701jlie0301_2

- Kuus, M., & Agnew, J. (2008). *Theorizing the state geographically: sovereignty, subjectivity, territoriality*. *SAGE handbook of political geography*, 95-106. Geraadpleegd op 26-5-2019, van https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=gpQcAXGLqPUC&oi=fnd&pg=PA95&dq=Theorizing+the+State+Geographically:+Sovereignty,+Subjectivity,+Territoriality.&ots=UYJOnxXLT1&sig=_oA7kEtc0HBzWFTMklGm3g6Wkik#v=onepage&q=Theorizing%20the%20State%20Geographically%3A%20Sovereignty%2C%20Subjectivity%2C%20Territoriality.&f=false
 - Kuus, M. (2010). *Critical geopolitics*. In *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*. Geraadpleegd op 15-8-2019, van http://www.isacomps.com/info/samples/criticalgeopolitics_sample.pdf
 - Kuus, M. (2011). *Policy and Geopolitics: Bounding Europe in Europe*. Geraadpleegd op 14-7-2019, van <https://doi.org/10.1080/00045608.2011.577362>
 - Laenen, R. (2010). Rusland wint altijd: Oekraïense presidentsverkiezingen. *De Standaard*, 22. Geraadpleegd op 9-6, van file:///C:/Users/Gebruiker/Downloads/riadeStandaard-2010-01-16.pdf
 - Manners, I. (2002). *Normative power Europe: a contradiction in terms?*. *JCMS: Journal of common market studies*, 40(2), 235-258. Geraadpleegd op 15-8-2019, van <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/1468-5965.00353>
- Merrett van Dam, A. H. (2014). *De oorsprong van de Europese Integratie-De rol van ideeën in de totstandkoming van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal, 1945-1950* (Master's thesis).
- Meurs, van, W. P., Morozova, O., & Zonneberg, C. A. (2015). De zin en onzin van de Russisch-Westerse sanctiewedloop. Geraadpleegd op 20-10-2019, van <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/151345/151345.pdf>
 - Neumann, I. B. (1998). *European identity, EU expansion, and the integration/exclusion nexus*. *Alternatives*, 23(3), 397-416. Geraadpleegd op 11-8-2019
 - Neumann, I. B. (2008). *Russia as a great power, 1815–2007*. *Journal of International Relations and Development*, 11(2), 128-151. Geraadpleegd op 13-8-2019, van <https://link.springer.com/content/pdf/10.1057%2Fjird.2008.7.pdf>
 - Neumann, I. B. (1993). *Russia as Central Europe's constituting other*. *East European Politics and Societies*, 7(2), 349-369. Geraadpleegd op 13-8-2019, van <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0888325493007002006>

- Raik, K. (2019). *The Ukraine crisis as a conflict over Europe's political, economic and security order*. *Geopolitics*, 24(1), 51-70. Geraadpleegd op 15-8-2019, van <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/14650045.2017.1414046>
- Richard, A. I. (2017). Europa vóór de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal. *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 130(1), 21-45. Geraadpleegd op 13-5-2020, van https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/85451/Richard_2017.pdf?sequence=1
- Roselle, L., Miskimmon, A., & O'Loughlin, B. (2014). *Strategic narrative: A new means to understand soft power*. *Media, War & Conflict*, 7(1), 70-84. Geraadpleegd op 15-8-2019, van
- Oversloot, H. (2001). *Van Gorbatsjov tot Poetin: Politieke geschiedenis van Rusland, 1985-2001*. *Leidschrift*, 16, 22. Geraadpleegd op 13-9-2019, van <https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/handle/1887/72822/16-03-09-OVERSLOOT.PDF?sequence=1>
- Paul, L. J. (2012). *Rusland terecht een BRIC-land?*. *Geografie*, 21(9), 6-9. Geraadpleegd op 13-9-2019, van <https://dSPACE.library.uu.nl/handle/1874/288946>
- Prizel, I. (1998). *National identity and foreign policy: nationalism and leadership in Poland, Russia and Ukraine* (Vol. 103). Cambridge University Press. Geraadpleegd op 4-11-2019, van https://books.google.nl/books?hl=nl&lr=&id=fE2quB852jcC&oi=fnd&pg=PR11&dq=Prizel+1998&ots=6gv7kXeLrF&sig=905LqIA625n-AfwpURD4DcMJMzg&redir_esc=y#v=onepage&q=Prizel%201998&f=false
- Prozorov, S. (2007). *The narratives of exclusion and self-exclusion in the Russian conflict discourse on EU–Russian Relations*. *Political Geography*, 26(3), 309-329. Geraadpleegd op 14-8-2019, van <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0962629806001405>
- Popescu, N., & Wilson, A. (2009). *The limits of enlargement-lite: European and Russian power in the troubled neighbourhood*. London: European Council of Foreign Relations. Geraadpleegd op 11-6-2020, van https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/5443473/europea_and_russian_in_the_troubled_neighbourhood.pdf?response-content-disposition=inline%3B+filename%3DThe_limits_of_enlargement-lite_European.pdf&Expires=1591893993&Signature=P17T3h6v4iLTPOEEW56cTSG2GymA42rDrvmLm49JSq9-gMWsWSzxGsJhhvQAuSI3M7EhVhpD7nRJn~5BNbTWWe6ZOBDzY75-TeHSOlwjrAsT961D90wD-

ISUWf7ZDYJo2KevetwV1iMXiMjIhMXXXSNobnOs7eZ9QbD5sLSEJcOWdCGZPUrttMD
1tWCwqliWaTtd8Nr1nLJo1-MDDIDjpbUsdccbRW-kG0i-
C24judqK5Hw4rk3aaMpnZfVysz-
qF7LIUokcAedHtQPJuvi8vIAZuzFTjtkubL6K5CeB~2vuiEgm7hb1GCToMmcdH1JG7~qTc
TzhE7EgiUEKUka__&Key-Pair-Id=APKAJLOHF5GGSLRBV4ZA

- Radio Free Europe/Radio Liberty (21-11-2017). *Ukraine Marks Fourth Anniversary Of Euromaidan Protests*. Geraadpleegd op 25-4-2018, van <https://www.rferl.org/a/ukraine-fourth-anniversary-euromaidan-protests-poroshenko/28867506.html>
- Renz, B., & Smith, H. (2016). *Russia and Hybrid warfare-going beyond the label*. Geraadpleegd op 13-8-2019, van https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/175291/renz_smith_russia_and_hybrid_warfare.pdf?sequence=1
- Said, E. (2014). Orientalism. In *Geopolitics* (pp. 75-79). Routledge. Geraadpleegd op 14-12-2019, van https://www.rarebooksocietyofindia.org/book_archive/196174216674_10154888789381675.pdf
- Sewell Jr, W. H. (1992). A theory of structure: Duality, agency, and transformation. *American journal of sociology*, 98(1), 1-29. Geraadpleegd op 6-4-2020, van <https://deepblue.lib.umich.edu/bitstream/handle/2027.42/51160/392.pdf?sequence=1>
- Shevtsova, L. (2020). Russia's Ukraine Obsession. *Journal of Democracy*, 31(1), 138-147. Geraadpleegd op 2-6-2020, van <https://muse.jhu.edu/article/745960/pdf>
- Stern, J. (2006) *Natural gas security problems in Europe: the Russian–Ukrainian crisis of 2006*, *Asia-Pacific Review*, 13:1, 32-59, DOI: 10.1080/13439000600697522. Geraadpleegd op 14-8-2019, van <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/13439000600697522?needAccess=true>
- Tempelman, S. (1999). *Duiken in het duister: een gematigd constructivistische benadering van culturele identiteit*. *Migrantenstudies* (2), 70-82. Geraadpleegd op 15-8-2019, van <http://www.migrantenstudies.nl/wp-content/uploads/MS-1999-NR2-P70-82.pdf>
- UEFA (2018). *Gazprom renews UEFA Champions League Partnership*. Geraadpleegd op 8-6-2020, <https://www.uefa.com/insideuefa/about-uefa/administration/marketing/news/newsid=2537210.html>

- Van Zweeden, R. (2015). *Het Europees Nabuurschapsbeleid: een weg naar een onvermijdelijke confrontatie met Rusland* (masterthesis). Geraadpleegd op 4-7-2019, van file:///C:/Users/s4479688/Downloads/TOTAALVERSIE-scriptiedef.pdf
- Wesselink, E., Boschma, R. (januari 2012). *Overview of the European Neighbourhood Policy: Its History, Structure, and Implemented Policy Measures*. Geraadpleegd op 21-3-2019, van <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/279180>
- Whitman, R. & Wolff, S. (2010). *he European Neighbourhood Policy in perspective: Context, implementation and impact*. Springer. Geraadpleegd op 27-3-2019, van https://doaj.org/search?source=%7B%22query%22%3A%7B%22query_string%22%3A%7B%22query%22%3A%22The+European+Neighbourhood+Policy+in+Perspective%3A+Context%2C+Implementation+and+Impact%22%2C%22default_field%22%3A%22bibjson.title%22%2C%22default_operator%22%3A%22AND%22%7D%7D%2C%22from%22%3A0%2C%22size%22%3A10%7D#.XJtQE9pKiUk
- Van Assen, M. (30-3-2020). *Ergernis door coronahulp uit Rusland en China: ‘Dit is een propaganda-oorlog’*. Geraadpleegd op 7-6-2020, van <https://www.ad.nl/buitenland/ergernis-door-coronahulp-uit-rusland-en-china-dit-is-een-propaganda-oorlog~a2df756a/>
- Van der Togt, T. (2015). *Rusland en het EU-Oostelijk Partnerschap*. Geraadpleegd op 25-6-2020, van https://spectator.clingendael.org/pub/2015/4/rusland_en_het_eu-oostelijk_partnerschap/
- Van der Tocht, T. (2019) *Het Europese debat over de Rusland-Sanctis*. Geraadpleegd op 31-5-2020, van <https://spectator.clingendael.org/nl/publicatie/het-europese-debat-over-de-rusland-sancties>
- van Meurs, W. P., Morozova, O., & Zunneberg, C. A. (2015). De zin en onzin van de Russisch-Westerse sanctiewedloop. Geraadpleegd op 10-6-2020, van <https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/151345/151345.pdf>
- van Middelaar, L. J. (2016). Besluiten nemen of normen stellen? De EU-voorzitterschappen tussen uitvoerende en wetgevende macht in een door crises belaagde Unie. *Nederlands Juristenblad*, 91, 12. Geraadpleegd op 6-6-2020, van <https://luukvanmiddelaar.eu/media/files/Fragment/0/rec171101-dnpveliberales.pdf>
- Veldhuisen, A.(2012). *Het kan vriezen, het kan dooien* (masterthesis). Geraadpleegd op 14-8-2019, van https://theses.ubn.ru.nl/bitstream/handle/123456789/1080/Veldhuisen,_Angelina_van_1.pdf?sequence=1

- Verschuren, P., Doorewaard, H., & Mellion, M. (2010). *Designing a research project (Vol. 2)*. The Hague: Eleven International Publishing. Geraadpleegd op 15-8-2019, van https://www.businezz.nl/media/6/9789059315723_inkijkexemplaar.pdf
- Victor, N. (2008). Gazprom: Gas giant under strain. *Program on Energy and Sustainable Development Working Paper, 71*. Geraadpleegd op 7-6-2020, van https://www.researchgate.net/profile/Nadejda_Victor/publication/287215359_Gazprom_Gas_Giant_Under_Strain/links/567429da08aebcdda0de1ec2/Gazprom-Gas-Giant-Under-Strain.pdf
- Wolczuk, K. (2004). Integration without Europeanisation: Ukraine and its policy towards the European Union. *European University Institute, EUI Working Papers, RSCAS, (2004/15)*, 1-22. Geraadpleegd op 3-11-2019, van https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/2757/04_15.pdf?sequence=1&origin=publication_detail
- Ziegler, C. E. (2013). Energy pipeline networks and trust: The European Union and Russia in comparative perspective. *International Relations, 27(1)*, 3-29. Geraadpleegd op 16-9-2019, van <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/0047117812460879>